

«Οὐ μέγ' ἔργον εὖ λέγειν»

«Ἦλθον ἐγὼ παύσουσα τὸ σὸν μένος, αἶ κε πίθειαι»

Ὁ προβληματισμός τους, ὡς πρὸς τὴν πορεία τοῦ πολέμου, καὶ ἡ ἀπόλυτη βεβαιότης τους, ὅτι αὐτὸς ὀδηγεῖ στὴν συντριβὴ τῆς πόλεως των, ἦταν διάχυτοι μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων, τὰ τελευταία χρόνια του· ἡ «ἀβλεψία» τους, μὲ τὴν καταδίκη τῶν δέκα στρατηγῶν τῆς τελευταίας μεγάλης νίκης τους παρὰ τὰς Ἀργινούσας, ἦρθε ὡς συμπλήρωμα στὰ προηγούμενα λάθη τους· τὰ ἱστορικά στοιχεῖα, ἐπιβεβαιώσεως τοῦ γεγονότος, εἶναι πολλά, ἀλλὰ ἰδιαίτερη βαρύτητα ἔχουν οἱ μαρτυρίες τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τῶν Ἀθηναίων, δηλαδὴ τῶν δραματικῶν ποιητῶν τῆς, ὅπως καὶ τῶν φιλοσόφων, ῥητόρων καὶ πολιτικῶν. Ὁ Ἀριστοφάνης πρωτοστατεῖ, μὲ τοὺς «Βατράχους» του, καὶ μὲ εὐθεῖα καὶ ἐπείγουσα παρότρυνση πρὸς τοὺς Ἀθηναίους, ὅπως ἀνακτήσουν τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ τους πρακτικὴ, μαζὶ μὲ τοὺς νέους συμπολίτες τους, μετοίκους καὶ δούλους πρὶν καὶ τοὺς ὁποίους εἶχαν ἀναγνωρίσει ὡς Ἀθηναίους πολῖτες γιὰ τὴν ἀνδρεία τους στὴν ναυμαχία αὐτὴ καὶ στὶς ἄλλες μάχες· ὁ κωμικὸς ποιητὴς ἐκφράζει στεντορεία τῆ φωνῆ τὴν ἀγωνία του καὶ προσφέρει λύσεις, ὅπως τὶς καταγράψαμε εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», «Ἡ ἐπάνοδος τοῦ Απόλλωνος», «Γεννάδας ἀνὴρ ὁ δεσπότης σου»...

Φαίνεται ὅτι ἦταν κοινὸς τόπος ἡ ἀγωνία του, ὅπως σκιαγραφεῖται καὶ εἰς τὰς διδαχθεῖσας τραγωδίας τῆς περιόδου, τουλάχιστον ὅσων σώζονται, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἀναφορὰς τοῦ Σωκράτους· ἡ συμπληρωματικὴ διαπραγμάτευση τοῦ θέματος, μετὰ τὴν διερεύνησίν του εἰς τὴν διδασκαλία τῶν «Βατράχων», μᾶς ἐπιτρέπει τὴν ἀπόκτηση ἐποπτικῆς εἰκόνας τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ἥθους καὶ τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν Ἀθηναίων τῶν ἡμερῶν ἐκείνων. Εἶναι ἐμφανέστατο ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι εἶχαν πλήρη συναίσθησι τῆς μεταβατικότητος τῆς ἐποχῆς τους καὶ τῆς ἀνάγκης ἀλλαγῆς τῆς πολιτικῆς τους πρακτικῆς, ἔστω κι ἂν δὲν τὸ πέτυχαν αὐτό, δι' ἄλλους ὅμως λόγους· γνώριζαν ἢ διαισθάνονταν, ὅτι μεταξὺ ὅλων τῶν Ἑλλήνων ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη ἡ αἴσθησις τῆς ρευστότητος, παρὰ τὶς δυσκολίες ἐπικοινωνίας τῶν διαφόρων πόλεων καὶ τῆς ἀπολύτου πλέον κυριαρχίας τῆς νοστοροπίας τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ τυρρανικῶν ἀντιλήψεων, μὲ τὰ μέσα ἐπικοινωνίας τῆς ἐποχῆς· κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει καὶ στὶς μέρες μας μὲ τὴν ἀμερικανόφερτη καὶ ἀριστερόστροφη φασιστικὴ προπαγάνδα, κατὰ τὴν ἐπιτυχημένη διατύπωση τοῦ Μίκη Θεοδωράκη, ὁ ὁποῖος καὶ

διασώζει μαζί με μερικούς άλλους την τιμή της πνευματικής μας ήγεσίας. Όσοι ανησυχούσαν, παρενέβαιναν εις την Αγοράν, είτε ως πολιτικοί, είτε ως δημόσια πρόσωπα, δραματικοί ποιητές, ρήτορες ή και άπλοι πολίτες, έκαστος με τὰς δυνατότητάς του και με την απόδοσίν του. Η άπήχηση εις τούς συμπολίτες του, π.χ. του Θρασυβούλου, με τούς έβδομήκοντα φίλους του και έκκίνηση άπ' τὰς Θήβας, με αποτέλεσμα την κατάληψη του φρουρίου της Φυλῆς και την άνατροπή τών τριάκοντα τυράννων έντός όλίγου χρόνου, καθώς διατήρησαν την έξουσία τους μόλις όκτώ μήνες, άποτελεϊ χαρακτηριστική έπιβεβαίωση· είχαν έπιζήσει όλιγώτεροι του ένός τρίτου άπ' την δεινή σύρραξη και τόν λοιμό, μαζί με τίς πολιτογραφήσεις πολλών μετοίκων και δούλων, και μάλλον έλάχιστοι άπ' όσους ζούσαν τὸ 431, άπ' την έναρξη του πολέμου. Άπ' τούς έπιζήσαντας, σχεδόν τὸ ένα τρίτο έκτελέσθηκε, ήμερησίως περίπου είκοσι, με διάφορες προφάσεις άπ' τόν Κριτία και τούς τριάκοντα, άλλο ένα τρίτο είχε διαφύγει σέ άλλες πόλεις, με τούς περισσότερους άπ' αυτούς νά πλαισιώνουν τόν Θρασύβουλο, όσο πιὸ γρήγορα μποροῦσαν, και μόνο τὸ τελευταῖο τρίτο είχε παραμείνει στην Αττική· ύπολογίζεται, ότι αυτοί ήταν γύρω στις πέντε χιλιάδες, λίγο πάνω λίγο κάτω, κι αυτούς χρησιμοποίησε ό Κριτίας στην άποφασιστική μάχη του, πλησίον του λιμένος του Πειραιώς, αλλά κι αυτοί δέν πολέμησαν με σθένος, παρ' όλο ότι ήταν περισσότεροι...

Τὰ ιστορικά γεγονότα είναι σέ μεγάλο βαθμό γνωστά, αλλά και δέν είναι άντικείμενο της τωρινῆς διερευνησεώς μας, διότι μάς ξεστρατίζουν άπ' την μελέτη του ήθους τών πολιτῶν της μεταβατικής αυτής έποχῆς, μαζί και της συγκρίσεώς της με την σημερινή· ή μελέτη της, σέ όσο βάθος είναι εύκολη και δυνατή, έπιτρέπει την άυστηρή αξιολόγηση της καθημερινῆς πρακτικῆς τών ανθρώπων σέ κάθε έποχή, είτε είναι ενεργοί πολίτες είτε ως άπράγμονες άντιδροῦν άσυναίσθητως στις δύσκολες καταστάσεις τους. Οί Αθηναῖοι και όλοι οί Έλληνες της δραματικῆς εκείνης περιόδου, είχαν ύποστει την πλύση έγκεφάλου τών όλιγαρχικῶν της πελοποννησιακῆς συμμαχίας, αλλά και τών δημαγωγῶν τυραννικῆς νοοτροπίας τών πόλεών τους, όπως πολλῶν μελῶν της άθηναϊκῆς ήγεμονίας, με κορυφαῖο τόν Αλκιβιάδη, κι έδειχναν ότι πολλοί έξ αυτῶν είχαν ύποκύψει ή άσπαστει τὰ κηρύγματά τους· ό πόλεμος, όπως είχε έξελιχθει, ήταν παγκόσμιος στην πράξη και ολοκληρωτικός, δέν άφηνε περιθώρια οίασδήποτε άλλης διεξόδου. Οί Πέρσες αίφνιδίως ένεφανίσθησαν ως επιδιδαιτητές τών προβλημάτων μας, έξ αίτίας της δουλικότητος τών Σπαρτιατῶν έφόρων· όσα δέν ήδυνήθη ό μέγας βασιλεὺς επιβάλλειν με τόν άμέτρητο στρατό του έκαστὸ περίπου έτη πριν, τούς τὰ προσέφεραν άφειδῶς οί Λακεδαίμονες και οί σύμμαχοί τους, όπως και ό Αλκιβιάδης και οί φίλοι του,

ἄλλο ἂν ὅλοι τους ἀπέτυχαν παταγωδῶς, διότι οἱ ἀπλοὶ Ἕλληνες πρόβαλαν ἰσχυρὲς ἀντιστάσεις, ὅπως ἔδειξε ἡ ἀνάδειξη τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας.

Ἡ ἔκπτωση καὶ ἡ παρακμὴ τῆς ἀμέσου δημοκρατίας εἶναι γεγονός· ὁ τέταρτος π.Χ. αἰὼν χαρακτηρίζεται ἀπ' τὴν κλιμάκωση τῶν ἐμφυλίων πολέμων στὴν Ἑλλάδα, τὴν ἀνάδειξη τῆς τυραννίας τοῦ Διονυσίου στὶς Συρακοῦσες, μὲ τὴν σύσταση τοῦ πρώτου μεγάλου ἑλληνικοῦ κράτους στὴν Σικελία, Κάτω Ἰταλία καὶ Ἀδριατικὴ, τὴν χειρότερη μᾶλλον τυραννία τοῦ Ἀλεξάνδρου στὶς Φέρες στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο, καὶ τὴν παραχώρηση στοὺς Πέρσες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς ἐπικυριαρχίας τους στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν Ἀνταλκίδειο εἰρήνη, τὴν πιὸ ταπεινωτικὴ διεθνῆ συνθήκη τῶν Ἑλλήνων ἕως τότε, ἢ καὶ ἕως σήμερα ἀκόμη, μὲ ἐξαίρεση τὴν πρόσφατη προμελετημένη προδοσία τῆς Μακεδονίας. Ἀκολούθησε ἡ παρέμβαση τῆς μακεδονικῆς ἡγεμονίας, καὶ ποὺ ὄχι μόνο ἔσωσε τὴν τιμὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἔδωσε νέα πνοὴ μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ τὴν παγκόσμια ἀπήχηση τοῦ πολιτισμοῦ του, ἐνῶ χάραξε ἀνεξίτηλα τὴν δυτικὴ καὶ παγκόσμια ἱστορία, παρουσιάζοντας τὴν πραγματικὴ ἐρμηνεία της...

Κάτω ὅμως ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια διαδραματίσθηκαν πολλὰ ἄλλα γεγονότα καὶ αὐτὰ ἴσως χαρακτηρίζουν καλύτερα τὶς πολιτικὲς συνθήκες καὶ τὴν νοοτροπία τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς τους· ὅπως δὴποτε συμβαίνουν σὲ κάθε μεταβατικὴ ἐποχὴ παρόμοια γεγονότα, ἴσως μάλιστα καὶ πιὸ σημαντικὰ σὲ ἄλλες, καὶ σὲ ὅλους τοὺς λαοὺς ἀδιαμφισβήτητα, ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκόλη ἢ καταγραφή τους καὶ ἡ μελέτη τῆς ἀντιδράσεως καὶ τῆς ψυχολογία τῶν ἀνθρώπων τους, ἐὰν δὲν ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὴν δραματικὴ ποίηση καὶ στὶς ἄλλες μορφὲς πολιτικῆς ἐκφράσεως. Ὁ Τρωικὸς πόλεμος π.χ. εἶναι ὁ γνωστός μας, διότι τὸν κατέγραψε ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ εἰς τὴν Ὀδύσειαν, διαφοροτικὰ θὰ ἦταν χαμένος στὰ ὑπόγεια τῆς ἱστορίας· οἱ Ἕλληνες ἀπεδέχθημεν τὰ ἔπη του ὡς τὸ παιδευτήριόν μας στὴν μακρὰ ἱστορικὴ μας διαδρομὴ, καθιερώνοντάς τον ὡς τὸν γενάρχη μας, «ὡς τὴν Ἑλλάδα πεπαίδευκεν», κατὰ τὸν Πλάτωνα. Εἰς τό, «Γεννάδας ἀνὴρ ὁ δεσπότης σου», ἐπιχειρήσαμε τὴν διείσδυση μὲ τὴν κωμωδία στὴν καθημερινὴ πρακτικὴ τῶν Ἀθηναίων τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ πολέμου -τὴν ἐπιθεώρηση τῆς ἐποχῆς, ἂν καὶ ἐπὶ ἀριστερόμορφου φασισμοῦ χάθηκε κι αὐτὴ στὶς μέρες μας-, μετὰ τό, «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις»· ἡ ἀναδρομὴ εἰς τὰς τραγωδίας καὶ εἰς τὰς ἄλλας μαρτυρίας μᾶς προσφέρει πρόσθετες πλούσιες πηγὲς μελέτης τῆς ἀντιδράσεως τῶν πολιτῶν στὶς κρίσιμες στιγμὲς τους.

«Αγαμέμνωνος ὦ κόρα...»

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος ἦταν ἀνελέητος κι ἀπ' τοὺς χειρότερους στὴν ἱστορία· ἡ ἄμεσος δημοκρατία ἠττήθη ἐπισήμως καὶ πανηγυρικῶς καὶ παραχώρησε τὴν θέση της σὲ μία ἀπ' τὶς πιὸ ἀπάνθρωπες τυραννίες στὴν Ἑλλάδα· τὸ ἐπίμαχο θέμα τῶν νικητῶν ἦταν ἡ τύχη τῶν Ἀθηναίων καὶ τῆς πόλεως, μὲ τὴν εἰσήγηση τοῦ στρατηγοῦ τοὺς Λυσάνδρου καὶ ἐνὸς Θηβαίου, γιὰ ἐξανδραποδισμό της καὶ μετατροπὴ της εἰς μηλότροφον, σὲ βοσκότοπο γιὰ τὰ πρόβατα. Ὁ ἀδίστακτος καὶ φιλόδοξος στρατηγὸς ἐπέβαλε τὴν ἀποψή του, καθὼς κανεὶς σχεδὸν δὲν τολμοῦσε νὰ διαφωνήσῃ μαζί του· τὸ βράδυ ὅμως, κατὰ τὸ συμπόσιο, «παρὰ πότον», γράφει ὁ Πλούταρχος, ἕνας ἄγνωστος Φωκεύς, ἕνας ὀπλίτης ἀπ' τὴν Φωκίδα, τραγούδησε ὀλόκληρη τὴν πάροδο τῆς «Ἠλέκτρας» τοῦ Εὐρυπίδου, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ εἶναι:

*Αγαμέμνωνος ὦ κόρα, ἤλυθον, Ἠλέκτρα,
ποτὶ σὰν ἀγρότειραν αὐλάν.¹*

Ἐσώθησαν ἀπ' τὸν ἐξανδραποδισμό τοὺς, χάρις στοὺς προγόνους τοὺς, τὴν μεγαλοψυχία τῶν Σπαρτιατῶν ἐφόρων, τοῦ νὰ μὴν καταστραφεῖ ἡ πόλις ποὺ τόσα προσέφερε εἰς τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, καὶ εἰς τὴν παρέμβασιν τοῦ ἀγνώστου Φωκέως. “Ὅλοι ξέσπασαν σὲ δάκρυα τότε καὶ συμφώνησαν εἰς τὸ νὰ μὴν ἐξανδραποδισθεῖ ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῶν σκληρῶν μέτρων τοῦ αὐταρχικοῦ Λυσάνδρου· δέκα χρόνια πρὶν εἶχε διδαχθεῖ ἡ «Ἠλέκτρα», στὴν διάρκεια τοῦ πολέμου, ἀλλὰ εἶχε ἐπαναδιδασθεῖ σὲ πολλές ἑλληνικὲς πόλεις καὶ πάρα πολλοὶ τραγουδοῦσαν τὰ χορικά της ἀπὸ στήθους· δηλαδὴ, δὲν ἦταν καὶ τόσο μισητὸς ἐχθρὸς ὁ Ἀθηναῖος, ὅταν εἶχαν ἰσχυρότατους δεσμοὺς μαζί του, ὄχι μόνον στὴν ἱστορία, στὴν καταγωγὴ τοὺς καὶ στὴν κοινὴ πολιτιστικὴ τοὺς παράδοση, ἀλλὰ καὶ στὴν προσφορὰ τῶν τραγικῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν καὶ στὰ χειρότερα χρόνια τοῦ πολέμου,

*ὦ κόρη τοῦ Αγαμέμνωνος, ἦρθα, Ἠλέκτρα,
μπροστὰ στὴν ἀγροτικὴ αὐλή σου.*

¹ Πλούταρχου, «Λυσάνδρος», κεφ. ιε', παρ. 3-4, «Ἠλέκτρα», στ. 167-168, μετάφραση δική μου, ὅρα καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Ἡ παρέμβασις τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς», σελ. 5, κ.έ, καὶ στὸ ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Χρήστου Ζ. Καρανίκα, «Δημοκλῆς ὁ καλός», σελ. 68.

Ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος χάραξε τὴν μετάβαση ἀπ' τὸν ἐνεργὸ πολίτη στὸν ἀπράγμονα καὶ στὸν ἀχρεῖο, ὄχι μόνο στὸ κλεινὸν ἄστυ μὲ τὶς ἐπιπτώσεις κι ἀπ' τὸν λοιμὸ, ἀλλὰ καὶ σὲ ὀλόκληρο τὸν Ἑλληνισμό· εἶναι ἐντελῶς ἄλλος ὁ Ἕλληνας, κι ὁ Ἀθηναῖος πολὺ περισσότερο, τοῦ 403 π.Χ. ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ 431· ἡ καθημερινότητά τους δὲν εἶχε σχεδὸν κανένα σημεῖο ἐπαφῆς, ὄχι μόνο στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ, ἀλλὰ καὶ στὴν γλῶσσα ἀρκετά, μὲ μοναδικὴ ἴσως ἐξαίρεση τὴν μουσικὴ καὶ τὴν ποίηση κάπως. Ἀπομονωμένη ζοῦσε γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ Ἠλέκτρα, μᾶς λέει ὁ ποιητής, σὲ μιὰ φτωχικὴ καλύβα τοῦ πατέρα της, ἐξόριστη ἀπ' τὴν ἀκαρδὴ μητέρα της καὶ τὸν αὐταρχικὸ ἔραστή της καὶ σφετεριστὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγαμέμνονος· ὁ κορυφαῖος τοῦ Χοροῦ τῆς ἀναγγέλλει τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἀδελφοῦ της, τῆς μοναδικῆς τῆς ἐλπίδος. Ὁ Ὀρέστης ἀποδίδει τὴν δικαιοσύνη, σκοτώνει τὸν Αἰγισθο καὶ τὴν Κλυταιμνήστρα, καὶ πληρώνει αὐτὸς μὲ τὴν καταδίωξη τῶν Ἐρινύων γιὰ τὴν μητροκτονία· ἄλλοῦ μᾶς ὀδηγεῖ ὁ μῦθος, ἀλλὰ τὸ θέμα μας εἶναι ὅτι οἱ Πελοποννήσιοι, νικητὲς καὶ ἀδίστακτοι, καὶ οἱ σύμμαχοί τους, μὲ πολλὰ ἐγκλήματα γενοκτονίας στὸν πόλεμο, συγκινήθηκαν ἀπ' τὴν πάροδο τῆς Ἠλέκτρας. Δὲν εἶχαν χαθεῖ ὅλες οἱ κοινές τους ρίζες μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνες· διατηροῦσαν ζωντανὴ τὴν ἐπικοινωνία τους, στὰ χορικά, ὡς τραγούδια τῆς ἐποχῆς, στὶς διονυσιακὲς ἐορτές..."

Ἡ μουσικὴ ἐπέτρεψε καὶ βοήθησε στὴν ἀνάδυση τῶν κοινῶν ριζῶν τῶν Ἑλλήνων· τοὺς συνέδεαν πολλὰ ἄρρηκτα τοὺς Ἀθηναίους μὲ τοὺς Πελοποννησίους, ἂν εἶχαν σὲ βάθος διαφορὲς στὴν πράξη, ὅταν τοὺς συγκινοῦσαν οἱ ἴδιοι μουσικοὶ ρυθμοί, ὅταν δονοῦνταν τὰ συναισθήματά τους, χαρᾶς, λύπης, ἔρωτος, ὀδύνης, θυμοῦ, μετανοίας ἀπ' τοὺς ἴδιους τρόπους κι ἀπ' τὰ ἴδια λόγια. Τὶς εὐαίσθητες χορδὲς τῶν σκληρῶν καὶ ἀδιστακτῶν πολεμιστῶν ἄγγιξε ὁ ἄγνωστός μας Φωκεύς, ἀνεξαρτήτως τῶν κινήτρων του, μπορεῖ νὰ ἀντέδρασε καὶ τυχαῖα· ἔπιασε ὅμως τὸν σφυγμὸ τῶν νικητῶν συμπολεμιστῶν του καὶ αἱ Ἀθηναῖοι ἐσώθησαν κι ἀπεκατέστησαν τὴν ἄμεσο δημοκρατία σὲ ὀκτῶ μῆνες· ὀλίγοι ἀπ' τοὺς νικητὲς τὴν ἐπομένη -οἱ ἐξόριστοι ὀλιγαρχικοὶ Ἀθηναῖοι, ἐπιστρέψαντες, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα- συνόδευσαν μὲ αὐλητρίδες τὴν κατεδάφιση τῶν μακρῶν τειχῶν τοῦ κλεινοῦ ἄστεως, καὶ μετὰ ἀπὸ ἐνάμισυ χρόνο πολιορκία. Ἦταν ἡμέρα ὀδύνης καὶ κατασχύνης γιὰ τὴν ἥρωικὴ πόλη καὶ οἱ πολλοὶ Ἀθηναῖοι παρακολουθοῦσαν μὲ κατάμαυρη τὴν ψυχὴ τους τὴν ἄκρα ταπεινώση τῆς πόλεως των· οἱ αὐλητρίδες -παρ' ὅλο ὅτι τόσο ἐξυμνήθηκαν ἀπὸ μερικούς, ἀριστεροὺς ἢ συνοδοιπόρους τους, «σοφοὺς» καὶ ἀμπελοφιλοσόφους τινάς, τῆς ἐποχῆς μας-, δὲν ἀπολάμβαναν οὐδεμιᾶς

έκτιμήσεως τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ ἑλληνικῆς κοινωνίας· ἦταν κάτι ἀνάλογο τῶν θεατρῖνων τοῦ τωρινοῦ ἀριστερόστροφου φασισμού καὶ τοῦ ἐκχυδαϊσμοῦ τῆς καθημερινότητός μας, μὲ τὴν ἀμερικανόφερτη καὶ φραγκόδουλη μουσική τους, μὲ τοὺς ἐγγύς ἀλογίας ρυθμούς τους, ἴδιους τῶν ἀττικῶν ἢ λακωνικῶν σχηματιῶν, ὅπως εἶναι καταγεγραμμένα ἀπ' τὴν περίφημη φράση, «Οὐ φροντὶς Ἴπποκλείδη». Ἐκατὸν καὶ τεσσαράκοντα ἔτη πρὶν, κατὰ τὴν μνηστεία τῆς πανέμορφης Ἀγαρίστης, κόρης τοῦ τυράννου Κλεισθένους τῆς Σικυῶνος καὶ μάμμης τῆς μητρὸς τοῦ Περικλέους, κατέγραφε ἀπ' τὸν Ἡρόδοτο στὴν ἱστορία ὁ γόνος μεγάλης ἀθηναϊκῆς οἰκογενείας Ἴπποκλείδης, ὡς νοοτροπία τῆς ἰδίας φύτρας τῶν συνοδῶν τῶν συνταγματαρχῶν, μὲ τὴν πληθώρα νυκτερινῶν κέντρων, καὶ πολλοὺς συμπότες τους ἐπιβιώνειν στὰ τωρινὰ ἀριστερὰ σχήματα καὶ στὰ ἐκχυδαϊστικά σχημάτια τῆς δουλικότατης διαπλοκῆς...

Ἡ διαφοροποίηση, ἢ μᾶλλον καλύτερα ἢ ἀπέχθεια, τῶν Ἀθηναίων ἀπέναντι στοῦ γεγονότος ἀποδεικνύεται ἀπ' τὴν ἐξέγερσή τους κατὰ τῶν τριάκοντα καὶ τὴν σύντομη ἀνατροπὴ τους, παρὰ τὴν σπαρτιατικὴ βοήθεια· οἱ ἐξελίξεις δείχνουν, ὅτι ἦταν εὐρύτατη καὶ γενναία ἡ ἀντίσταση τῶν Ἀθηναίων κι αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται κι ἀπὸ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τους, μὲ τὴν βοήθεια τῶν Θηβαίων οἱ ὅποιοι τιμῶρησαν τὸν στρατηγὸ τους Ἐρίανθο πού εἶχε ἀποδεχθεῖ τὸν ἐξανδραποδισμό καὶ ψήφισαν μάλιστα νόμο, πού χαρακτήριζε ἄτιμο, ὅποιον δὲν βοηθοῦσε φυγάδα Ἀθηναῖο· τὴν ἴδια βοήθεια εἶχαν προσφέρει καὶ οἱ Ἀθηναῖοι στοὺς Θηβαίους, τριάντα χρόνια μετὰ, μὲ τὴν ἀνατροπὴ ἀπ' τὸν Πελοπίδα καὶ τὴν ὀμάδα του τῆς τυραννίας τους. Παρατηροῦμε καὶ στὴν ἐποχὴ μας τὴν ἴδια ἀπέχθεια πρὸς τὶς σύγχρονες αὐλητρίδες καὶ τοὺς ἀντίστοιχους ρυθμούς τους, μὲ τὴν ὀλόθερμη στροφή τῆς νεολαίας μας πρὸς τὴν δημοτικὴ, ἐκκλησιαστικὴ καὶ λαϊκὴ μουσική, ὅπως καὶ στὴν ἑλληνικὴ γραφὴ στοῦ διαδικτύου, ἐγκαταλείποντας τὰ γκρήγκλις, ἀλλὰ καὶ ἀπομονώνοντας καὶ ὑβρίζοντας ὅσους τὰ συνεχίζουν. Ἐμπρακτὴ ἐπιβεβαίωση εἶναι ἡ αὐθόρμητη συνδρομὴ ἐπίσης ὅλων τῶν νέων τῆς περιοχῆς καὶ ὀλοκλήρου τῆς Ἀττικῆς, πρὸς τὰ θύματα τῶν πυρκαϊῶν τοῦ Βουτζᾶ, τὶς ὥρες πού γράφονται αὐτὲς οἱ γραμμές, μὲ ἐμφανέστατη τὴν ἀπουσία τοῦ κράτους καὶ τὴν ἔνοχη ἀδιαφορία τῆς ἀριστεροακροδέξιης κυβέρησης, ἀλλὰ καὶ τὴν συγκινητικὴ προσφορὰ βοήθειας ὅλων τῶν ἄλλων ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή.

Ὁ ἄγνωστος Φωκεὺς ἀπεκάλυψε στοὺς αἵματοβαμμένους πολεμιστὲς τὶς εὐαίσθητες χορδές τους, τὶς κοινές τους ρίζες μὲ τοὺς Ἀθηναίους καὶ ὅλους τοὺς Ἕλληνες, ἀλλὰ καὶ τὴν δεδομένη διάθεση καταπνίξεώς τους ἀπ' τὸν Λύσανδρο καὶ τοὺς ὄπαδούς του· οἱ δύο διαφορετικοὶ κόσμοι συγκρούονται καὶ πάλι στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ θὰ συνεχίσουν τὴν ἀναμέτρησή τους στὴν μακρόχρονη ἱστορία μας. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπιβίωσαν οἱ βαθύτερες ρίζες, μὲ τὴν δραματικὴ ποίηση, τὴν φιλοσοφία, τὴν ῥητορικὴ, καθὼς παρέμειναν ἡ ἀδιαμφισβήτητη πνευματικὴ πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ του αὐτὴ τὴν ἐποχὴ· οἱ Ἀθηναῖοι, ὡς νοσοτροπία καὶ ὡς πολιτικὴ διάθεση, ἀντιλαμβάνονταν πλήρως καὶ ἀποδέχονταν τὰ μηνύματα τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅπως ἐκεῖνα τῶν «Βατράχων», ἀλλὰ, ἄλλο εἶναι τὸ ὅτι δὲν ἠδυνήθησαν μετατρέψαι αὐτὰ σὲ πολιτικὴ πρακτικὴ γιὰ πολλοὺς λόγους, ὅπως κάπως τοὺς ἐξιστορήσαμε εἰς τό, «Γεννάδας ἀνὴρ ὁ δεσπότης σου», ἐνῶ τὸ ἔδειξαν αὐτὸ ἐμπράκτως μὲ τὴν ἀνατροπὴ τῆς τυραννίας τῶν τριάκοντα.

Τὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια ἀπηύθυναν παρόμοια μηνύματα καὶ οἱ δύο ἐπιζῶντες μεγάλοι τραγικοί, ὁ Σοφοκλῆς, μὲ τὸν, «Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ», καὶ ὁ Εὐρυπίδης, μὲ τὰς, «Βάκχας»· γέρων πλέον, ἐνενήκοντα σχεδὸν ἐτῶν, ὁ πρῶτος ἦταν σαφέστατος στὸ μήνυμά του, ἔστω κι ἂν ἡ τραγωδία ἐδιδάχθη μετὰ τὸν θάνατόν του, ἀπ' τὸν ὁμώνυμο ἑγγονό του. Ὁ Οἰδίπους, ὑποβασταζόμενος ἀπ' τὴν Ἀντιγόνη, φθάνει εἰς τὸ Ἱερὸν τοῦ Κολωνοῦ, ἀλλὰ δὲν γνωρίζει ὅτι εἶναι ἱερὸ τῶν Εὐμενίδων, αἱ ὁποῖαι εἶναι, «Γῆς τε καὶ Σκότου κόραι» κι ὅπου ἀπαγορεύεται ἡ παρουσία θνητῶν εἰς τὸ ἔδαφός του· ἔνα ρωτᾷ ὁ πρῶτος πολίτης τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς παγκοσμίου μᾶλλον ἱστορίας:

ἄρχει τις αὐτῶν ἢ ἔπι τῶ πλήθει λόγος;²

Τὸν ἐνδιαφέρει τὸ πολίτευμά τους, ἦταν τυραννία ἢ μορφὴ δημοκρατίας;

Εἶναι κανεὶς ἄρχοντάς τους ἢ ἔχει λόγο τὸ πλῆθος;

Ἡ περιδιάβαση εἰς τὴν τραγωδίαν σαγηνευτικὴ, ἀλλὰ καὶ μᾶς ὁδηγεῖ μακρὰν τοῦ ἀντικειμένου μας· ὁ Θησεύς, βασιλεὺς τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ καὶ πρῶτος οἰκιστὴς τῆς πόλεως, μὲ δικαίωμα λόγου εἰς τοὺς πολίτας, διαβεβαιώνει τὸν

² Σοφοκλέους, Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ», στ. 62.

τυφλό εξόριστο, ὅτι δὲν πρόκειται κανεὶς νὰ τὸν ἀποσπάσει βιαίως ἀπ' τὴν πόλη του· εἶχε προηγηθεῖ ἡ ἄφιξη τῆς Ἰσμήνης ἐπὶ πάλου ὄνου, σὲ γαιῖδουράκι, καὶ ἡ προειδοποίησή της, ὅτι ἔρχεται ὁ Κρέων, γιὰ νὰ τὸν ἀπαγάγει βιαίως πίσω εἰς τὰς Θήβας, ἀλλὰ ὁ Θησεύς εἶναι ἀπόλυτος,

φανήσεται

μακρὸν τὸ δεῦρο πέλαγος οὐδὲ πλώσιμον.
θαρσεῖν μὲν οὖν ἔγωγε κἂν ἐμῆς ἄνευ
γνώμης ἐπαινῶ, Φοῖβος εἰ προὔπεμψέ σε·
ὅμως δὲ κάμοῦ μὴ παρόντος οἶδ' ὅτι
τούμὸν φυλάξει σ' ὄνομα μὴ πάσχειν κακῶς.³

Δὲν εἶναι καθόλου εὐκόλο εἰς τὸν οἰονδήποτε ξένον νὰ παραβιάσει τὴν κυριαρχία τῶν Ἀθηναίων, αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ ποιητὴς κι αὐτὸ διδάσκει εἰς τοὺς συμπολίτες του τὶς κρίσιμες ἐκεῖνες μέρες,

θὰ φανεῖ

πολὺ μακρὸν τὸ ἐνδιάμεσο πέλαγος καὶ ὄχι πλεύσιμο.
Ἔχε θάρρος λέω ἐγὼ κι ἂν παρὰ τὴν γνώμη μου
σ' ἐπαινῶ, ὁ Φοῖβος ἐὰν σ' ἔχει στείλει.
Ἀλλὰ κι ἐγὼ νὰ μὴν εἶμαι παρών, γνωρίζω ὅτι
τὸ ὄνομά μου θὰ σὲ προφυλάξει, μὴν πάθεις κακό.

Ὁ διάλογος, τοῦ δευτέρου σὲ ἀξία ἥρωος τῆς μυθολογίας μας μὲ τὸν πρῶτο Ἑλληνα ποὺ κατατρόπωσε τὶς ὑποχθόνιες δυνάμεις τῆς Γῆς καὶ τοῦ Σκότους μὲ τὸν λόγον του, τὴν ἐξυπνάδα του καὶ τὴν ἀναγνώριση εἰς τοὺς Θηβαίους τοῦ δικαιώματος τῆς ἰσηγορίας, ἔστω στὰ πρῶτα βήματά της, συνοψίζει τὴν πολιτικὴ διαθήκη τοῦ στρατηγοῦ πρὸς τοὺς συμπολίτες του· ἀρκοῦσε τὸ ὄνομα τοῦ Θησεύς καὶ τῶν Ἀθηναίων γιὰ τὴν προστασία του. Εἰς τὴν κόψιν τοῦ ξυραφιοῦ, «ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς», βρίσκονταν οἱ Ἀθηναῖοι, μετὰ τὴν καταδίκη τῶν δέκα στρατηγῶν· ὁ Σοφοκλῆς δὲν εἶχε τὴν δυνατότητα, λόγῳ ἡλικίας, νὰ παρέμβει εἰς τὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου καὶ προτίμησε τὸν δραματικὸ του λόγο, στὸν ὁποῖο ἦταν ἀρκετὰ πειστικὸς καὶ διακρίθηκε καλύτερα ἀπ' τὸν πολιτικὸ καὶ στρατιωτικὸ, ἄλλωστε ἦταν καὶ μέτριος στρατηγός...

³ Αὐτόθι, στ. 662-67, μετάφραση δική μου.

Οί Αθηναῖοι βρίσκονταν σὲ κατάσταση συγχύσεως καὶ πολιτικοῦ ἀδιεξόδου ἐκεῖνες τὶς μέρες, κι αὐτὸ τὸ γνωρίζει ἄριστα ὁ Σοφοκλῆς, ἕνας ἀπ’ τοὺς ἐλαχίστους, μὲ διαρκῆ πολιτικὴ παρουσία ἀπ’ τὴν ναυμαχία τῆς Σαλαμῖνος μέχρι τὶς τραγικὲς ἐκεῖνες στιγμὲς· ἔτειναν εὐήκοον οὕς εἰς τὰς προτάσεις του, ὅπως τὶς διατύπωνε μέσα ἀπ’ τὶς τραγωδίες του, κι ἴσως κι ἀπ’ τὶς παλαιότερες πολιτικὲς του ἀγορεύσεις, ἂν καὶ δὲν μᾶς ἔχει σωθεῖ καμμία, ἀλλὰ δὲν γίνεται νὰ ἐκλέγεται κανεὶς στρατηγός, καὶ μάλιστα πολλὲς φορές, καὶ νὰ μὴν ἔχει λάβει τὸν λόγον εἰς τὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ δήμου. Ἄλλωστε, ὅταν λέει ὁ Θησεύς, «*τούμὸν φυλάξει σ’ ὄνομα μὴ πάσχειν κακῶς*», ἐννοεῖ τὸν λόγον του εἰς τὴν Ἀγοράν, πέραν τῆς πολιτικῆς του ὡς στρατηγοῦ τῆς πόλεως καὶ στὰ ἐπιτεύγματα του κατὰ τῶν ληστῶν καὶ ἄλλων κακῶν τεράτων· ὁ Κρέων καὶ οἱ στρατιῶτες του κάτι ἀντίστοιχο ἐπιδίωκαν ἐπίσης εἰς Ἀθήνας, τὴν συντριβὴ τῆς ἀναδυοῦσης δημοκρατίας. Εἶναι ὁ ἄλλος κόσμος, ὁ ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας, μὲ τὸν ὁποῖον πολεμοῦσαν καὶ ὄφειλαν ἀντιμετωπίσαι αὐτὸν πλεόν στὴν χειρότερη μορφή του, μὲ τὸν Λύσανδρο καὶ τοὺς ὄπαδούς του.

Ὅσο κι ἂν δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ «*Οἰδίπους ἐπὶ Κολωνῶ*» ἐδιδάχθη πρὶν ἀπ’ τὴν κατάληψη τῶν Ἀθηνῶν, ὅταν ἡ γνωστὴ μαρτυρία εἶναι ὅτι ἡ πρώτη διδασκαλία του ἔγινε τὸ 401 π.Χ. ἀπ’ τὸν Σοφοκλῆ, ἔγγονο τοῦ ποιητοῦ, αἱ *παραινέσεις* του, μᾶλλον ἦταν γνωστὲς στοὺς συμπολίτες του· ἀπ’ τὸ 406, ἦταν ἀρκετὰ γνωστὸ ὅτι ἔγραψε τὸ *κύκνειον ἄσμα* του, κάτι ποὺ τὸ συζητοῦσαν οἱ Ἀθηναῖοι. Ἡ ἀδιάσειστη ἱστορικὴ μαρτυρία εἶναι, ἡ δικαστικὴ διαμάχη μὲ τὸν υἱὸ τοῦ *Ιοφῶντα*, ὡς πρὸς τὴν διαχείριση τῆς μεγάλης περιουσίας του, μετὰ τὴν ὑποβολὴ ἀντιρρήσεως ἐκ μέρους του, διότι ὁ πατέρας του εἶχε γράψει στὴν *συνέλευση τῶν φραττόρων* τὸν ὁμώνυμο ἐγγονό του ἀπ’ τὴν *παλλακίδα* *δεύτερη γυναικα* του καὶ τὸν κατέστησε κύριον κληρονόμον του· στὴν δίκη, ὁ γηραιὸς ποιητὴς καὶ πολιτικός, μέσα στὴν πολιορκημένη μᾶλλον πόλη, ἀνέγνωσε τὸ χορικὸ ἀπ’ τὸν «*Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ*», ὅπως γράφει ὁ Πλούταρχος: «*Σοφοκλῆς δὲ λέγεται μὲν ὑπὸ πολλῶν παρανοίας δίκην φεύγων ἀναγνῶναι τὴν ἐπὶ Οἰδίποδι τῶ ἐπὶ Κολωνῶ πάροδον, ἧς ἔστιν ἀρχή,*

*Εὐίππου, ξένε, τᾶσδε χώ-
ρας ἴκου τὰ κράτιστα γᾶς ἔπαυλα,
τὸν ἀργῆτα Κολωνόν, ἐνθ’
ἀ λίγεια μινύρεται
θαμίζουσα μάλιστ’ ἀη-
δὼν χλωραῖς ὑπὸ βάσαις,*

θαυμαστοῦ δὲ τοῦ μέλους φανέντος, ὥσπερ ἐκ θεάτρου τοῦ δικαστηρίου προπεμφθῆναι μετὰ κρότου καὶ βοῆς τῶν παρόντων».⁴ Μὲ ἐπευφημίες καὶ πολὺ θόρυβο τὸ δικαστήριον δικαίωσε, μαγεύθηκε ἀπ’ τὸ μέλος, καὶ προέπεμψε τὸν ἔνδοξο πολίτη· ἦταν συνηθισμένες οἱ δίκες τῶν νεαρῶν κατὰ τῶν γονέων τους γιὰ κάρπωση τῆς περιουσίας τους, ὅπως συμβαίνει καὶ σήμερα. Αὐτοὺς ὁ Εὐβουλος τοὺς ἀποκαλεῖ «τριβαλλοποπανόθρεπτα», τριβαλλομαμμόθρεπτα δηλαδή, καλομαθημένα μειρακύλλια, ὅπως τὰ παιδιά τῶν Τριβαλλῶν, βαρβαρική φυλὴ πού ζοῦσε στὴν σημερινή περιοχὴ τῶν Σκοπίων καὶ στὴν ὁποία ὑπῆρχε ἔθιμο ἢ νόμος, τὰ παιδιά, ὅταν μεγαλώνουν οἱ γονεῖς τους, νὰ τοὺς θυσιάσουν στοὺς θεοὺς, δηλαδή, νὰ ροκανίζουν τὴν περιουσία τους...

Οἱ Ἀθηναῖοι ἀποδεικνύεται ὅτι γνώριζαν τὸ περιεχόμενο τῆς τραγωδίας καὶ τραγωδοῦσαν τὰ χορικά της, κι ἦταν ὑπερήφανοι διὰ τὸν ὕμνον εἰς τὴν πόλιν τους, μὲ ἀποτέλεσμα παρόμοιο μὲ ἐκεῖνο τῆς «*Ἡλέκτρας*» καὶ ἴσως εἶχαν διαδοθεῖ καὶ στοὺς ἄλλους Ἕλληνες, διαφορετικὰ δὲν θὰ τὸ χρησιμοποιοῦσε στὴν ὑπεράσπισή του ὁ ὑπέργηρος ποιητής, μάλιστα ἐναντίον τοῦ υἱοῦ του· γιὰ τὴν ἀνάλυσή μας, θεωρεῖται ἐπαρκέστατη ἡ ἀναφορὰ τοῦ Πλουτάρχου: «ὁ δὲ Σοφοκλῆς λέγεται μὲν ἀπὸ πολλοὺς ἀπαντῶν σὲ δίκη γιὰ παράνοιά του ἀνέγνωσε τὴν πάροδο τοῦ Οἰδίποδος ἐπὶ Κολωνῶ, τῆς ὁποίας ἡ ἀρχὴ εἶναι:

ξένε στὴν εὐίππο αὐτὴ χώρα,
μὲ τοὺς ὁμορφότερους ἀγροὺς τῆς γῆς,
τὸν λαμπρὸ Κολωνό, ὅπου
συχνάζει καὶ προτιμάει νὰ
γλυκοτραγουδάει τὸ ἀηδόνι
μέσα στὰ χλωρὰ φαράγγια,

τὸ μέλος μάλιστα φάνηκε θαυμάσιο, ὥσταν νὰ ἔγινε θεάτρο τὸ δικαστήριον καὶ ἀθώωθηκε μὲ θόρυβο καὶ ἐπευφημίες ἀπ’ τοὺς παρόντες». Σὲ ἓνα δυὸ χρόνια περίπου μετὰ, ἦρθε ἡ ἐπίκληση τῆς παρόδου τῆς «*Ἡλέκτρας*» τοῦ Εὐριπίδου ἀπ’ τὸν ἄγνωστο Φωκέα, «παρὰ πότον τῶν νικητῶν»...

Ἡ ἐπίκλησις τοῦ Ἀπόλλωνος ἔχει ἰδιαίτερη σημασία· ὁ Θησεὺς τὴν θεωρεῖ ὡς ἐπαινετική, «*Φοῖβος εἰ προὔπεμψέ σε*», «ὁ *Φοῖβος ἐὰν σ’ ἔχει στείλει*». Ὁ Σοφοκλῆς ὅμως ἔχει γράψει, εἰς τὸν «*Οἰδίποδα τύραννον*», ὅτι ὁ τραγικός ἦρως

⁴ Πλουτάρχου, «*Εἰ πρεσβυτέρω πολιτευτέον*», κεφ. γ’, 785αβ, μετάφραση δική μου.

ὁμολογεῖ πῶς, ὁ Ἀπόλλων εὐθύνεται γιὰ τὰ ἀκούσια ἐγκλήματά του, διότι δὲν ἀντελήφθη ἐγκαίρως τὴν πραγματικὴ σημασίαν τῶν χρησμῶν του:

*Ἀπόλλων τάδ' ἦν, Ἀπόλλων, φίλοι,
ὁ κακὰ κακὰ τελῶν ἐμὰ τάδ' ἐμὰ πάθεα.⁵*

Ὁ εὐγλωττος Οἰδίπους στὶς ἄλλες ὁμιλίες του ἐμφανίζεται νὰ ἔχει χάσει τὰ λόγια του· δὲν περίμενε, ὅτι θὰ εἶχε ὑποστῆ τέτοια συμφορὰ, ἀφοῦ ἀκολούθησε κατὰ γράμμα τὸν χρησμὸ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἀλλάξε δρόμο καὶ δὲν ἐπέστρεψε στὴν Κόριθνο, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν δολοφονία τοῦ πατρὸς του Πολύβου καὶ τὴν νύμφευσή του μὲ τὴν μητέρα του Μερόπη, ὅπως πίστευε ὅτι αὐτοὶ εἶναι οἱ πραγματικοὶ του γονεῖς· ὁ χρησμὸς ὅμως ἦταν σιβυλλικός, κι εἶναι μᾶλλον ὁ πρῶτος παρόμοιος καταγεγραμμένος στὴν ἱστορία. Ὁ Λοξίας ἔδειξε τὸ πραγματικὸ του πρόσωπο, ἔδωσε τὸν ἀμφιλεγόμενον χρησμὸ, ἀπαιτῶν ἀπ' τὸν πιστὸ τὴν διερεύνηση τῆς βαθύτερας τῆς σημασίας· δὲν τὸ σκέφθηκε αὐτὸ ὁ πανέξυπνος καὶ τολμηρὸς νεαρὸς, ὅπως καὶ κανεὶς ἄλλος μέχρι τὶς μέρες του. Ἦταν τὰ πρῶτα βήματα τοῦ πολίτου κι ὁ Οἰδίπους εὐκόλα ἀπάντησε στὸ αἰνίγμα τῆς Σφιγγός, διότι ἦταν εὐθὺ ἀπέναντί του, δὲν εἶχε διαφορὸμένη ἔννοια, καὶ τὴν ὑποχρέωσε στὴν αὐτοκτονία τῆς, ἐνῶ καὶ τὸ τέρας τὰ ἔχασε, καθὼς εἶδε μπροστά του, τὸν ἐλεύθερο, γενναῖο καὶ αὐτόνομο πολίτη. Μὲ τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, ὅμως καὶ κυρίως τὸν Ἀπόλλωνα, τὸν Λοξίαν, ἦταν διαφορετικὰ τὰ πράγματα. Τὸ κατάλαβε ἀργά, ὅταν ἀκούει τὸν Χορὸ:

*ὦ πάτρας Θήβης ἔνοικοι, λεύσσειτ', Οἰδίπους ὄδε,
ὅς τὰ κλείν' αἰνίγματ' ἤδει καὶ κράτιστος ἦν ἀνὴρ,
ὅστις οὐ ζήλω πολιτῶν καὶ τύχαις ἐπιβλέπων
εἰς ὅσον κλήδωνα δεινῆς συμφορᾶς ἐλήλυθεν.*

Οἱ Θηβαῖοι δὲν ἐθεώρησαν ποτὲ ἔνοχο τὸν Οἰδίποδα, ἀλλὰ συμφωνοῦσαν μαζί του, ὅτι οἱ θεοί, δηλαδὴ πρῶτος ὁ Ἀπόλλων, τὸν ἐνέπλεξαν στὴν φοβερὴ παγίδα· τοῦ ἔθεσε διλήμματα ποὺ δὲν εἶχε συναντήσει ποτὲ θνητὸς στὴν ἑλληνικὴ ἱστορία. Πίστευαν εἰς τὸν λόγον, τὴν φάτιν, τοῦ θεοῦ, ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ τραγωδός, ἀλλὰ τὴν θεωροῦσαν σαφῆ καὶ δεδομένη, μὲ εὐθεῖαν ἔννοια· ἴσως ὄχι τόσο κατηγορηματικὴ καὶ ἐπιτακτικὴ, ὅσο στὶς μετέπειτα μονοθεϊστικὲς θρησκείες καὶ στὶς ἰδεολογίες τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ

⁵ Σοφοκλέους, «Οἰδίπους τύραννος», στ. 1329-30, 1524-1527, μετάφραση δική μου.

οὔτε καὶ σιβυλλική, διότι δὲν εἶχαν ἀντιληφθεῖ μέχρι τότε ὅτι μπορεῖ νὰ εἶχαν οἱ χρησμοὶ διαφορῶμενη ἔννοια. Τὴν προβληματικὴ αὐτὴ ἀντιμετώπισε ὁ Οἰδίπους καὶ χάνει τὰ λόγια του, μπερδεύεται στὴν ὁμιλία του:

*Ὁ Απόλλων ἦταν αὐτός, ὁ Απόλλων, φίλοι μου
ὁ κακὰ τόσα κακὰ ἔφερε σ' ἐμένα, σ' ἐμένα πάθη.*

Ἦταν πανέξυπνος καὶ ταχύτατος στὴν σκέψη του, ἀλλὰ τὸν Λοξία δὲν τὸν εἶχε καταλάβει· ὁ Σοφοκλῆς καλεῖ τοὺς συμπολίτες του νὰ τὰ σκεφθοῦν αὐτά, διότι δὲν εἶναι «κακά», ὅπως τὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ πρῶτο θῦμα τῶν θεῶν τους, ἀλλὰ νέες ὑποχρεώσεις τους ἀπέναντι στοὺς θεοὺς τους, ἢ μᾶλλον καλύτερα ἀνάγκη διαλόγου μὲ τοὺς θεοὺς τους. Ὁ Χορὸς πλέκει τὸ ἐγκώμιο τοῦ Οἰδίποδος, τὴν ὥρα τῆς ἀναχωρήσεώς του, τυφλοῦ, ἀπ' τὴν πόλη:

*Ἔσεῖς κάτοικοι τῆς πατρίδος μας Θήβας, ἐλάτε αὐτὸς ὁ Οἰδίπους,
ποῦ ἔλυσε τὰ δύσκολα αἰνίγματα κι ἦταν ὁ γενναῖος ἄνδρας,
καὶ ποιὸς ἀπ' τοὺς πολῖτες δὲν τὸν ζήλευε, βλέποντας τὴν τύχη του,
σὲ πόσο τρομερὴ στροφὴ τῆς μοίρας ἔχει καταλήξει.*

Ὁ Οἰδίπους ἔφευγε τυφλὸς ἀπ' τὴν πόλη του, μὲ τὴν Ἀντιγόνη νὰ τὸν ὀδηγεῖ στὴν ξενιτεία· πλήρωσε τὸ τίμημα, διότι εἶχε κάνει λάθος καὶ δὲν εἶχε ἐρμηνεύσει σωστὰ τὸν σιβυλλικὸν χρησμὸν τοῦ θεοῦ, δὲν εἶχε ἀναχθεῖ εἰς ἐλεύθερον πολίτην, μὲ σχέσεις ἰσονομίας καὶ ἀνεξαρτησίας πρὸς τὸν Ὀλυμπο. Γινόταν ἡ ἱστορικὴ μετάβαση, ἀπ' τὴν ἀπόλυτη ὑπακοή εἰς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν διερεῦνσίν του καὶ τὴν ἀξιολόγησιν τῆς σημασίας τῆς φάτεώς του· ὁ πολίτης ἦταν ἀπαραίτητο νὰ εἶναι ἔξυπνος καὶ ἐτοιμόλογος, ὅπως μὲ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς Σφιγγός, ἀλλὰ καὶ διορατικὸς καὶ σώφρων, μὲ τὴν κατανόηση εἰς βάθος τῆς φάτεως τοῦ θεοῦ, τοῦ χρησμοῦ του. Οἱ δώδεκα θεοὶ ἠθέλαν ἄλλον ἄνθρωπο, τὸν ἐλεύθερο πολίτη, μὲ τὴν αὐτονομία τῆς σκέψεώς του καὶ τὴν τόλμη του καὶ σωφροσύνη τῶν ἀποφάσεων του, στὴν καθημερινὴ πολιτικὴ πρακτικὴ του· ἀπ' τὴν ἀρχὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου δίδει αὐτὲς τίς συμβουλές ὁ Σοφοκλῆς, λίγο πρὶν ἢ λίγο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ στενοῦ του φίλου Περικλέους καὶ ἀφοῦ εἶχε ἐνσκήψει ὁ λοιμὸς εἰς τὰ Ἀθήνας, μὲ τὸ ἓνα τρίτο περίπου τῶν κατοίκων τους νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν βαθύτατη ἐπίδρασή του στὴν νοοτροπία τους.

Γνώριζε ἄριστα ὁ μέγας τραγικός τις βαθύτατες ἀλλαγές στήν νοοτροπία τῶν συμπολιτῶν του· ὁ δημαγωγός Κλέων διαδεχόταν τὸν Περικλῆ, ὡς ὁ ἡγέτης τῆς δημοκρατικῆς παρατάξεως, μὲ τὸν Ἀλκιβιάδη ἀκολουθεῖν στήν ἴδια λογική, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο τολμηρό, δημοφιλή καὶ δημηγέρτη, παρὰ τὸ τραύλισμά του, πού ἐθεωρεῖτο ὅμως γοητευτικό· ὁ ἀντίπαλός τους Νικίας, ἦταν σώφρων καὶ νουνεχής, ἀλλὰ μὲ ἐλάχιστη πειθῶ ἀπέναντι στοὺς δημαγωγούς, τοὺς ὁποίους μάλλον εὐνοοῦσε ὁ πόλεμος, καθὼς ἡ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία κέρδιζε μέχρι τὴν ἐκστρατεία τῆς Σικελίας. Ἀρκετὰ περίφροντις καὶ σύννους ἦταν ὁ γηραιὸς πολιτικός, καθὼς οὔτε ὡς φρουρὰ γιὰ τὰ μακρὰ τεῖχη δὲν ἄντεχε πλέον· ὅταν ὅμως ἦρθαν ἡ καταστροφή τῆς Σικελίας, ἡ ἐξέγερση τῶν νησιῶν καὶ τῶν μικρασιατικῶν πόλεων, ἡ ὀλιγαρχία τῶν τετρακοσίων, ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ἀλκιβιάδου καὶ ἡ νέα ἐκτόπισή του, λόγω τοῦ αὐταρχισμοῦ του, ἡ καταδίκη τῶν δέκα στρατηγῶν τῆς νίκης τῶν Ἀργινουσῶν, ἐξεργάγη καὶ ἔγραψε τὴν ἱερὰν παρακαταθήκην του, «Τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ», συμπλήρωμα τῆς «Ἀντιγόνης» καὶ τοῦ «Οἰδίποδος τυράννου»...

Ὁ μέγας τραγικός ἀντλεῖ ἀπ' τὴν μυθολογία τὸν ἄμεσο διάλογο τῶν θεῶν μὲ τοὺς «πιστούς» τους, ὅπως διαμορφώθηκε σταδιακὰ στήν ἑλληνικὴ ζωή· ἦταν στὰ πρῶτα του βήματα ὁ διάλογος τῆς ἰσότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν «πιστῶν» πρὸς τοὺς θεοὺς τους στὸν θηβαϊκὸ κύκλο, ἀλλὰ ὁ ποιητὴς καὶ πολιτικός μαζί διδάσκει, ὅτι κινδυνεύουν οἱ Ἀθηναῖοι, μὲ τὴν χαλάρωση τῆς πολιτικῆς τους πρακτικῆς ἐκπέσαι πάλι στὰ πρὸ τοῦ διαλόγου ἐπίπεδα, δὲν δείχνει νὰ ἔχει ἐπιφυλάξεις. Ἄλλωστε γνωρίζει ὁ ἴδιος ἄριστα, ὡς ὁ φιλόμηρος τραγικός, ὅτι ἀπ' τὴν πρώτη ῥαψωδία του ὁ Ὅμηρος, ὑπογραμμίζει τὸν ἰσότιμο διάλογο τῶν θεῶν τοῦ Ὀλύμπου μὲ τοὺς Ἀχαιοὺς ἢ τοὺς Τρῶες· ἡ Ἀθηνᾶ, κατ' ἐντολήν καὶ τῆς Ἥρας κρατᾷ τὸ χεῖρι τοῦ Ἀχιλλέως, ὥστε νὰ μὴν χρησιμοποιήσει τὸ ξίφος του, πού μόλις εἶχε ἀνασύρει, λέγοντάς του,

*Ἦλθον ἐγὼ παύσουσα τὸ σὸν μένος, αἶ κε πίθειαι,
οὐρανόθεν.⁶*

ἦρθα ἀπ' τὸν οὐρανὸ ἐγὼ νὰ παύσω τὸ μένος σου, ἐὰν μπορέσω νὰ σὲ πείσω.
Κι ὁ Ἀχιλλεὺς πείθεται στὸν διάλογο, μόνος του μὲ τὴν θεά,

*Ἦρθα ὄχ τὸν οὐρανόνε ἐγὼ νὰ πάψω τὸ θυμό σου,
ἂν θές ν' ἀκούσεις...*

⁶ Ὅμηρου, *Ιλιάς*, Α207 καὶ Σ104, μετάφραση, Ἀλεξάνδρου Πάλλη.

Τὸν προέτρεψε μάλιστα νὰ χρησιμοποιοῦσε, ὅποιες ὕβρεις ἤθελε κατὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος, ἀλλὰ ὄχι καὶ νὰ τὸν θανατώσει· αὐτό, ὅπως σχολιάζει ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, θὰ σήμαινε τὴν διάλυση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἐγκατάλειψη πλέον τῆς Τροίας. Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Εὐστάθιος εἶναι ἐπιγραμματικός, «ὅτι ἐν τῷ, ἦλθον ἐγὼ παύσουσα τέον μένος, αἶ κε πίθηαι, δηλοῖ φιλοσόφως ὁ ποιητὴς τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι παύεσθαι θυμοῦ, εἴτε καὶ μὴ, καὶ ὅλως τὸ μὴ βία εἶναι, ἀλλ' ἐκούσιον τὸ καλόν... Ὅρα δὲ ὅπως ἡ Ἀθηνᾶ τὸ ὀλίγον συγχωρεῖ τῷ Ἀχιλλεῖ, ἥτοι τὸν βασιλικὸν ὄνειδον, ἵνα τοῦ μείζονος ἀποτρέψῃ κακοῦ, ἥτοι τῆς φονικῆς ἐγχειρήσεως».⁷ Οἱ θεοὶ τοῦ Ὀλύμπου, πέραν τῶν προσωπικῶν τους προτιμήσεων, εὐνοοῦσαν τὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων· ἀπ' τὸν γενάρχη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καλλιέργηθηκε ἡ αἴσθησις τῆς ἐνότητος, ὅσο κι ἂν δὲν ἐξετιμῆθη καὶ πολὺ στὴν νεώτερη ἱστορία μας.

Σὲ ἄλλο σημεῖο, ἀπαντᾷ ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν μητέρα του θεά, ὅταν τοῦ θυμίζει τὴν «μοῖρα» του, ἂν καὶ δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἡ μοῖρα μὲ τὴν συμβατική της ἔννοια κι ὅπως ἀποδόθηκε κατὰ τὴν δυτικὴ παράδοση, ὅτι ἂν σκοτώσει τὸν Ἔκτορα, θὰ ἔρθει καὶ τὸ δικό του τέλος:

ἀλλ' ἦμαι παρὰ νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης,

τὸ προτίμησε, διότι δὲν ἤθελε νὰ εἶναι ἄχθος ἀρούρης, περιφρονημένος ὄλων:

Τῆς γῆς σαβοῦρα ἀνόφελη, στὰ πλοῖα ἐδῶ κλεισμένος;

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος σχολιάζει, «ὅτι τε ἀγαθὸς ῥήτωρ ἦν καὶ ὁ Ἀχιλλεὺς... ἐν δὲ τῷ, ἐτώσιον καθῆσθαι ἄχθος ἀρούρης, οὐ μόνον παντελῆς ἀπραξία ἐξ ἀργίας δηλοῦται, ἀλλὰ καὶ βριθὸν μέγεθος ὑπεμφαίνεται τοῦ ἥρωος, εἰ περ αὐτὸς μόνος εἰς ἄχθος τῆ γῆ τῆ παντῆ φερούση λογίζεται». Ἀναμφιβόλως ὁμως ἀνεδείχθη καὶ ἔλαμψεν στὶς κρίσιμες στιγμὲς τῆς ἱστορίας μας, ἡ αἴσθησις τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν σχέσεων μὲ τοὺς θεοὺς μας, στὶς ὁποῖες καὶ σφουραλατήθηκε ἀρκετὰ σταθερά, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστεῖ ὁ ἀδιάσπαστος πολιτικὸς δεσμὸς τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ἔτσι, ὡς συνέπεια, οἱ ὅποιες μακρὲς περιόδοι χαλαρώσεως καὶ ἰσοπεδώσεως τῆς πολιτικῆς ὄντότητός μας, τοῦ νὰ μὴν δυνηθοῦν ἐξαλλεῖσθαι τὰς ἀρρήκτους, πολυδαιδάλους καὶ ἀνεξιτήλους διακλαδώσεις τῆς πολυσημάντου ἐνότητός της στὴν ἑλληνικὴ ψυχή...

⁷ Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, κεφ. 88, 4-6 καὶ 21-22, καὶ 1133,37 καὶ 45-47.

Τί τὸ σοφόν;

Οἱ Ἀθηναῖοι ὅμως παρέμειναν ἀμφιθυμικοὶ καὶ δὲν ἀνέκτησαν πλήρως τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, παρ' ὅλο ὅτι ἄλλο διαφαίνεται ἀπ' τὴν ἐνδόμυχο ἐπιθυμία τους, μὲ τὴν ἀπονομὴ τοῦ πρώτου βραβείου εἰς τοὺς «Βατράχους» -ἡ μελέτη τοῦ θέματος εἰς τὰ, «Τούτοις τοῖς πονηροῖς χαλκίοις» καὶ «Γεννάδας ἀνὴρ ὁ δεσπότης σου», προσφέρει ἀρκετὰ στὴν συλλογιστικὴ μας-, ἀλλὰ μᾶλλον ὅτι ἦταν καὶ θέμα ἰσορροπίας δυνάμεων στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλεως· ἐπέδειξαν ἥρωικὴ ἀντίσταση, ἀλλὰ ὑπέκυψαν, ἴσως ἐπειδὴ ἦταν πολλοὶ ὅσοι εἶχαν τελευταῖα πολιτογραφηθεῖ, μέτοικοι ἢ δοῦλοι, κυρίως μετὰ τὶς πρόσφατες μάχες, καὶ δὲν εἶχαν ἐνσωματώσει ἀκόμη στὴν νοοτροπία τους τὴν ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, ἀφοῦ δὲν εἶχαν ἀσκηθεῖ, «ἐν παλαιστραῖς καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ». Ὁ Εὐριπίδης παρεμβαίνει κι αὐτὸς μὲ τὰς «Βάκχας», τὸ 405, αἱ ὁποῖαι ἐπίσης μετὰ τὸν θάνατόν του ἐδιδάχθησαν· εἶχε καταφύγει στὴν αὐλὴ τοῦ βασιλέως Ἀρχελάου τῆς Μακεδονίας, ἀλλὰ ἡ σκέψη του ἦταν στὴν πόλη του. Ἡ διδασκαλία εἶναι σαφέστατη, πρόκειται γιὰ τὴν σύγκρουση τοῦ ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας Πενθέως, γόνου τῶν Σπαρτῶν, καὶ τῶν Θηβαίων, μὲ πρῶτες τὶς γυναῖκες, ὑπὲρ τοῦ νέου θεοῦ, τοῦ Διονύσου, υἱοῦ τῆς Θηβαϊκῆς Σεμέλης· οἱ παρεμβάσεις τοῦ μάντεως Τειρεσίου καὶ τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς πόλεως, τοῦ Κάδμου, δίδουν τὸν τόνο τῆς διδασκαλίας:

*ὅταν λάβῃ τις τῶν λόγων ἀνὴρ σοφὸς
καλὰς ἀφορμάς, οὐ μέγ' ἔργον εὖ λέγειν·
σὺ δ' εὐτροχὸν μὲν γλῶσσαν ὡς φρονῶν ἔχεις,
ἐν τοῖς λόγοισι δ' οὐκ ἔνεισί σοι φρένες.⁸*

Εἰς τὴν ἄσκησιν τοῦ λόγου δίδει βαρύτητα ὁ τραγικὸς ποιητής, εἰς τὴν γνωστὴν μετέπειτα ἰσηγορίαν δηλαδὴ τῶν Ἀθηναίων, τὴν ὁποία δὲν θεωρεῖ καθόλου δύσκολη ὑπόθεση· κάνει ὅμως σαφέστατη διάκριση τοῦ «εὖ λέγειν», ἀπ' τὴν «εὐτροχὸν γλῶσσαν». Τὸ «εὖ λέγειν» διακρίνει τοὺς σοφοὺς ἄνδρας, ὅσους ἐπιδεικνύουν σωφροσύνη καὶ περίσκεψη, σύνεση, κατὰ τὴν ἀγόρευσίν τους εἰς τὴν Ἀγορὰν, ἐνῶ ἡ «εὐτροχὸς γλῶσσα» σπανίως περιέχει τὴν φρόνηση, τὸ μυαλὸ θὰ λέγαμε σήμερα, τὸ ἀντίθετο μάλιστα, ὑπογραμμίζει ὁ Τειρεσίας:

ὅταν λάβει κανεὶς σοφὸς ἄνδρας γιὰ τὴν ὁμιλία του

⁸ Εὐριπίδου, «Βάκχαι», στ. 266-69, μετάφραση δική μου.

*καλές ἀφορμές, δὲν εἶναι μεγάλο πρᾶγμα τὸ εὖ λέγειν·
ἐσὺ ὅμως ἔχεις ἔξυπνη γῶσσα κατὰ τὴν σκέψη σου,
ἀλλὰ στὴν ὁμιλία σου δὲν δείχνεις καθόλου μυαλό.*

Ὁ Εὐριπίδης ἐπιχειρεῖ τὴν διδασκαλία μὲ τὸν λόγο τῆς ἐποχῆς τοῦ μύθου, δηλαδή τῆς πρώτης ἑλληνικῆς κοινωνίας, καὶ γι' αὐτὸ χρησιμοποιοῦν τις φράσεις, «εὖ λέγειν» καὶ «εὐτροχον γλῶσσαν»· ὁ Πενθεὺς εἶχε «εὐτροχον γλῶσσαν», ἦταν καλὸς δημαγωγός, ὅπως καὶ οἱ ἀντίστοιχοι τῶν Ἀθηνῶν εἰς τοὺς χαλεποὺς μετέπειτα χρόνους, ἀλλὰ, «οὐκ ἐνεισί σοι φρένες», ἀλλὰ δὲν εἶχε τὴν προνοητικότητα τῆς φρονήσεως γιὰ τὴν πόλη του. Ἄλλωστε καὶ στίς συνομιλίες του μὲ τὸν νεαρὸ Διόνυσσο, ὁ ὁποῖος δὲν ἀποκαλύπτει τὸ πραγματικὸ του πρόσωπο, φαίνεται ἡ οἴησή του καὶ ἡ ὑπεροψία του, ἀφοῦ οὔτε τὸν παπποῦ του τὸν Κάδμο σέβεται, οὔτε φυσικὰ τὸν Τειρεσία· ὁ νεαρὸς βασιλεὺς εἶναι νεοφώτιστος, αὐθάδης καὶ ἀπόλυτος στὴν ἄποψή του, ἀλλὰ καὶ πρὸς ὅλους, ὡς συμβαίνει μὲ τοὺς ὁμοίους του, αὐταρχικότατος...

Ὁ Τειρεσίας εἶναι ὁ πρῶτος μεγάλος μάντις τῆς ἱστορίας μας κι ἔζησε ἑπτὰ γενιές ἀνθρώπων, ὡς ἄρρην καὶ ὡς θῆλυ, μὲ τὴν μετατροπὴ του σὲ γυναῖκα καὶ πάλι σὲ ἄνδρα ἀπ' τὴν Ἀθηνᾶ· αὐτὴ ὅμως τοῦ στέρησε τὴν ὄραση, διότι τὴν εἶδε γυμνή, νὰ παίρνει τὸ λουτρό της στὸν Κιθαιρῶνα, εἶδε αὐτὸ πού δὲν ἔπρεπε νὰ δεῖ, ἀλλὰ τοῦ χάρισε τὴν μακροζωΐα καὶ τὴν μαντικὴ ἱκανότητα, γνωστὰ αὐτὰ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» μας. Γνωρίζει τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸν Οἰδίποδα, τρεῖς γενιές μετὰ, ἀλλὰ ἀποφεύγει νὰ τὴν ἀποκαλύψει καὶ τὸν ἀφήνει μόνον του ἀντιμετωπίσαι τὸ πρόβλημά του· ἀλλὰ, ἓνα πρᾶγμα τοῦ λέει:

*τὸν ἄνδρα τοῦτον, ὃν πάλαι
ζητεῖς ἀπειλῶν κἀνακηρύσσων φόνον
τὸν Λαῖιον, οὐτός ἐστιν ἐνθάδε.⁹*

Τὸν ἀφήνει μόνον του τὸν Οἰδίποδα νὰ βρεῖ τὴν λύση καὶ νὰ δώσει τὴν ἀπάντηση στὸν ἑαυτό του· κι αὐτὸς ἀναγνωρίζει τὸ ἔγκλημά του, ὅπως προαναφέραμε ἐνώπιον ὅλων τῶν Καδμείων, ἀλλὰ καὶ τυφλώνεται:

*αὐτὸν τὸν ἄνδρα, πού πάλι
ἀναζητεῖς μὲ ἀπειλές καὶ διακηρύξεις γιὰ τὸν φόνον
τοῦ Λαῖου, αὐτὸς εἶναι ἴδῳ μπροστά σου.*

⁹ Σοφοκλέους, ὁ.ἀ. στ. 449-451, μετάφραση δική μου.

Σκεπτικός ἔμεινε ὁ Οἰδίπους καὶ δὲν τὸν πίστεψε, διότι δὲν θὰ τὸ δεχόταν ποτὲ ὅτι ἦταν αὐτὸς ὁ ἴδιος· ἀντιθέτως παλαιότερα ὁ παντογνώστης μάντις εἶναι ἀπόλυτος ἀπέναντι στὸν Πενθέα καὶ τοῦ μιλάει πολὺ αὐστηρά:

*Θράσει δὲ δυνατὸς καὶ λέγειν οἴος τ' ἀνὴρ
κακὸς πολίτης γίγνεται νοῦν οὐκ ἔχων.¹⁰*

Ὁ Τειρεσίας εἶναι κατηγορηματικὸς στὶς προειδοποιήσεις του πρὸς τὸν νεαρὸ βασιλέα· γνωρίζει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὀλοκληρωτικῆς του ἐξουσίας:

*τόλμησε, καθὼς ὁ ἰσχυρὸς καὶ καλὸς ἀγορητῆς
γίνεται κακὸς πολίτης, ὅταν δὲν ἔχει μυαλό.*

Αὐτὴ εἶναι ἡ φύση τῶν δημαγωγῶν κάθε ἐποχῆς καὶ ἐκείνης τῆς διδασκαλίας τῆς τραγωδίας· προειδοποιεῖ τοὺς συμπολίτες του ἀπ' τὴν Μακεδονία ὅπου βρίσκεται γιὰ τὶς συνέπειες τῶν πολιτικῶν τους ἐπιλογῶν. Ἡ σύγκρουση τῶν δύο κόσμων εἶναι ἀναπόφευκτη εἰς τὰς «Βάκχας»· τὸ «εὖ λέγειν» τοῦ Τειρεσίου καὶ τοῦ Κάδμου ἔρχεται σὲ μετωπικὴ σύγκρουση μὲ ὅσους δὲν ἔχουν μυαλό, «οὐκ ἔνεισί τοις φρένες», οἱ ἴδιοι, κατὰ τὴν ὀρολογία τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς, μὲ ὅσους δὲν ἀσκοῦν τὴν ἰσηγορία· οἱ Ἀθηναῖοι λαμβάνουν τὰ μηνύματα τῶν ποιητῶν τους καὶ τὰ καταγράφουν. Εἶχαν πλήρη ἐπίγνωση, ὅτι ἀπευθυνόταν ἢ «ὑβρις» πρὸς τοὺς ἴδιους καὶ τὴν πόλιν τους, ὅπως θυμοῦνται ἀπ' τὸν «Οἰδίποδα τύραννον», πέντε καὶ εἴκοσι ἔτη πρὶν:

ὑβρις φυτεύει τύραννον.¹¹

Ἡ ὑβρις φυτεύει τὸν τύραννον, ὅπως γινόταν συνέχεια μὲ τοὺς δημαγωγούς καὶ τοὺς ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας τώρα φίλους τοῦ Λυσάνδρου καὶ τῶν τυραννικῶν καθεστώτων· τὰ υπέστησαν αὐτά, ἀλλὰ ὄχι στὸν βαθμὸ πὺν σχεδίασαν οἱ τριάκοντα τύραννοι, μὲ τὴν βοήθεια τῶν Σπαρτιατῶν, διότι ἤρθε πολὺ γρήγορα ἡ πτώση τους, οἱ Ἀθηναῖοι ἀντιστάθηκαν καὶ ἐξεγέρθησαν ἐπιτυχῶς. Οἱ τραγικοὶ ποιητῆς δὲν ἔζησαν τὴν τυραννία, παρ' ὅλο ὅτι τὴν ἔβλεπαν νὰ ἔρχεται εἰς τὸ κλεινὸν ἄστυ· ὁ Ἀριστοφάνης τὰ ἔζησε ὅλα καὶ

¹⁰ Εὐριπίδου, ὁ.ἀ. στ. 270-271, μετάφραση δική μου.

¹¹ Σοφοκλέους, ὁ.ἀ. στ. 873.

τίμησε τὴν ἀνάταση τῶν Ἀθηναίων, τουλάχιστον μὲ τὰς «Ἐκκλησιάζουσας», λίγα χρόνια μετὰ· δὲν ἦταν ἡ διδασκαλία τους μικρὴ ὑπόθεση, καθὼς πλέκει τὸ ἐγκώμιο τοῦ ρόλου τῶν γυναικῶν στὴν ζωὴ τῆς πόλεως. Ἡ Πραξαγόρα ἔθεσε σὲ ἀμφισβήτηση τὴν ἀνδρική ἐξουσία καὶ τὴν ἐρωτικὴ πρακτικὴ τῶν ἀνδρῶν, ἀφοῦ ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ, ὅτι πρὸς τὸ βινεῖν ἐκτρέπονται πλέον, ἀλλὰ ξεστρατίζουμε, ἐὰν ἀσχοληθοῦμε μὲ τὸ θελκτικὸ τῆς θέμα...

Ἡ προσβολὴ ὅμως ὑπὸ τοῦ Πενθέως τοῦ νέου θεοῦ ἔχει διττὴ τουλάχιστον σημασία: ὁ βασιλεὺς δὲν ἀποδέχεται τὴν θεοποίηση τοῦ Διονύσου, ἔστω κι ἂν γεννήθηκε στὴν Θήβα κι αὐτὸς ἀπ' τὴν Σεμέλη, κόρη τοῦ Κάδμου καὶ τῆς Ἀρμονίας, μὲ ἀδελφές της, τὴν Ἰνώ, τὴν Αὐτονόνη καὶ τὴν μητέρα του Ἀγαύη, ἡ ὁποία καὶ τὸν θανατώνει ὡς μέγαιρα, μὲ τὴν βοήθεια τῶν ἀδελφῶν της. Εἶναι χαρακτηριστικοὶ οἱ στίχοι τοῦ τραγικοῦ ποιητοῦ:

Ἀγαύη: Φέρομεν ἐξ ὀρέων
ἔλικα νεοτόμον ἐπὶ μέλαθρα,
μακαρίαν θήραν...
Χορός: τίς ἀβαλοῦσα πρῶτα; Ἀγαύη: ἐμὸν τὸ γέρας.¹²

Ὑπερηφανευόταν ἡ Ἀγαύη, ὅτι ἔφερεν εἰς τὰ ἀνάκτορα τὴν κεφαλὴν μικροῦ λεονταριοῦ, διότι δὲν εἶχε καταλάβει τὸ ποιὸν εἶχε ἀποκεφαλίσει, ἔστω κι ἂν ὁ Πενθεὺς τὴν παρακαλοῦσε νὰ τὸν λυπηθεῖ, διότι ἦταν ὁ υἱὸς της· αὐτὴ ὅμως δὲν καταλάβαινε τίποτε κι οὔτε ὄφειλε νὰ καταλάβει:

Ἀγαύη: Σᾶς φέρουμε ἀπ' τὰ βουνὰ
στὸ παλάτι νεόθρεπτο βλαστάρι,
εὐτυχισμένο κυνήγι...
Χορός: Ποιὰ πρώτη τὸ κτύπησε; Ἀγαύη: Δικὴ μου ἡ τιμὴ.

Κρυμμένος πάνω σ' ἓνα δένδρο εἶναι ὁ βασιλεὺς, ὡς δειλὸς κι ἄβουλος, ἀλλὰ οἱ μαινάδες δὲν λογαριάζουν τίποτε, οὔτε βλέπουν τὴν πραγματικότητα:

Ἐγὼ τοι, μῆτερ, εἰμί, παῖς σέθεν
Πενθεύς, ὃν ἔτεκες ἐν δόμοις Ἐχίονος·

¹² Εὐριπίδου, «Βάκχαι», στ. 1169-1171, 1179, μετάφραση δική μου, Πλουτάρχου, «Μάκρος Κράσσο», κεφ. λγ' καὶ εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Οἱ ὑπόγειες διαδρομὲς τῆς ἱστορίας».

*οἴκτιρε δ' ὦ μῆτέρ με, μηδὲ ταῖς ἐμαῖς
ἀμαρτίαισι παῖδα σὸν κατακτάνης.¹³*

Οἱ μαινάδες ἄλλα βλέπουν, τὴν ἀπειλὴ κατὰ τῆς νέας θρησκείας, τὴν ἀναφανείσα βίαιη μορφή τῆς νοοτροπίας τῶν Σπαρτῶν· ἡ σύγκρουσή τους εἶναι ὀλοκληρωτική, δὲν δύναται ὑπάρχειν διάλογος μεταξὺ τους, εἶναι ἄλλη ἀντίληψις ζωῆς: Ἡ Ἀγαυὴ ἀποδέχεται τὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τοῦ πατρός της Κάδμου καὶ τῆς ἀνθρωπορφικῆς ἑλληνικῆς θρησκείας, μὲ τοὺς δώδεκα θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου, σὲ σχέσεις ἰσότητος καὶ ἀνεξαρτησίας πρὸς τοὺς «πιστοὺς» τους· σὲ εἰσαγωγικά, διότι ὁ πιστὸς τῶν Ὀλυμπίων δὲν ἔχει οὐδεμίαν σχέσιν, μὲ τὸν πιστὸ τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκείων καὶ τῶν ἰδεολογιῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Παρακαλᾷ ὁ Πενθεύς,

*Ἐγὼ δά, μητέρα, εἶμαι ὁ υἱός σου
ὁ Πενθεύς, τὸν ὅποιον ἔκανες στὸ σπίτι τοῦ Ἐχίονος.
λυπήσου με ὦ μητέρα μου, κι ὄχι γιὰ τὶς δικές μου
ἀμαρτίες νὰ σκοτώσεις τὸ δικό σου παιδί.*

Τὴν ἀπόστασή του ἀπ' τὴν θρησκεία του ἐπιχειρεῖ ὁ βασιλεύς, ἀλλὰ ὄχι καὶ πολὺ πειστικά· ἐπικαλεῖται τὸ μητρικὸ αἴσθημα, γιὰ νὰ ἀποφύγει τὸν θάνατό του, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται τὴν θρησκεία του κι οὔτε ἀποδέχεται τὸν Διόνυσο ὡς θεό, ὅποτε καὶ δὲν βρῖσκει κατανόηση ἀπ' τὴν σὲ κατάστασι παραφροσύνης μητέρα του. Ἡ Ἀγαυὴ καὶ οἱ ἀδελφές της ὡς μέγαιρες ἐκφράζουν τὴν ἴδια ἰσοπεδωτικὴ ἀντίληψη μὲ τοὺς Σπαρτούς στὰ πρῶτα βήματα τῆς νέας θρησκείας· στὴν πράξη συγκρούονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, εἶναι ἡ στάσις τοῦ βινεῖν εἰς τὸν Βρόμιον¹⁴, διότι μόνον ὡς αὐταρχικὸς αὐτὸς δύναται στὴ φάσις αὐτὴ ἀντιμετωπίσαι τοὺς Σπαρτούς. Ἡ θεοποίηση τοῦ Διονύσου ἔχει διττὴ μορφή· τὸν Βρόμιον, ὡς βίαιον καὶ ἀνυποχώρητον σὲ ὅλα, «τὸν πίνειν γε καὶ βινεῖν οἶδεν μόνον», χωρὶς τὴν ἀποδοχὴ τοῦ διαλόγου, καὶ τὸν Βάκχον, μὲ τὸν οἶνο καὶ τὶς εὐχάριστες καταστάσεις του, τὸν θεὸ τῆς τραγωδίας, τὴν ὁποία ἀδυνατεῖ νὰ ἀντιληφθῆ ὁ Πενθεύς, ὁ πιστὸς τῆς ὀλοκληρωτικῆς νοοτροπίας.

Ὅταν ὁ Χορός, ἀπευθυνόμενος στὸν Πενθέα τὸν ρωτᾷ γιὰ τὴν ἀναζήτησι τῶν λόγων τῆς ἐχθρότητός του πρὸς τὸν Διόνυσο,

¹³ Αὐτόθι, στ. 1116-1121, μετάφραση δική μου.

¹⁴ Ὅρα, εἰς τὰς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς», «Γεννάδας ἀνὴρ ὁ δεσπότης σου».

τί τὸ σοφόν; ἢ τί τὸ κάλλιον
παρὰ θεῶν γέρας ἐν βροτοῖς
ἢ χειρ' ὑπὲρ κορυφᾶς
τῶν ἐχθρῶν κρείσσω κατέχειν;¹⁵

ἀναμένει τὴν ἀπάντησιν τῆς ἐπιλογῆς τῶν σχέσεων ἰσότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν πιστῶν πρὸς τοὺς θεοὺς τοὺς κι ὄχι τὴν ἀπόλυτη ὑποταγή τους εἰς αὐτούς· ὁ ἔξυπνος καὶ δημιουργικὸς διάλογος, εἶναι «τὸ σοφόν», ἡ ἰσηγορία ὡς ἀπεκλήθη ἀργότερα· τὸ ἐπεξηγεῖ στὴν ἐπόμενη φράση του κι εἶναι σαφέστατος, καθὼς συμφωνεῖ καὶ μὲ τὸν νεαρὸ Διόνυσσο, τὸν ὁποῖο δὲν ἔχει ἀντιληφθεῖ ὁ ὑπερόπτης βασιλεὺς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο τὸν νέο θεὸ καὶ πρῶτο ἐξάδελφό του,

τί εἶναι τὸ σοφόν; ἢ τί τὸ καλύτερο
δῶρο ἀπὸ θεοῦ πρὸς τοὺς θνητοὺς
ἢ χεῖρα βοηθείας πάνω ἀπ' τὰ κεφάλια
τῶν ἐχθρῶν νὰ τοὺς προσφέρεται;

Ἐπιμένει ὁ Χορὸς, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει κοινὸ ἔδαφος διαλόγου μὲ τοὺς Σπαρτούς· οἱ μέγαιρες στὴν παραφροσύνη τους δείχνουν τὸ ἀδιέξοδο τῆς ἐπαφῆς ἔστω μαζί τους καὶ μετατρέπονται στοὺς ἐκτελεστὲς τῆς διακοπῆς κάθε συνεννοήσεως μὲ τοὺς παλιοὺς θεοὺς. Αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ Εὐριπίδης, λέγοντας, ὅτι ἡ σύγκρουση τῶν Ἀθηναίων μὲ τοὺς τυραννικῆς νοοτροπίας τώρα συμπολίτες τους εἶναι ὀλοκληρωτικὴ καὶ τὸ ἐπιβεβαίωσαν οἱ τριάκοντα τύραννοι, δὲν ὑπάρχει κοινὸ ἔδαφος ἐπικοινωνίας μαζί τους.

Ἡ θέαση τῶν ἐπισημάνσεων τῶν δραματικῶν ποιητῶν ἀπ' τὴν ὀπτική τῆς ἐποχῆς μας μᾶς προσφέρει εὐρύτερη θεώρηση τῶν ραγδαίων ἐξελιξεῶν τῆς· ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τῶν Ἀθηνῶν εἶχε πλήρη συναίσθησι, ὅτι ἀναδυόταν ἕνας ἄλλος κόσμος, ἐντελῶς ἀσύμβατος πρὸς τὸν προπολεμικό, μὲ κύριο κριτήριον τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἀπράγμονος καὶ τοῦ ἀχρείου, ὁ ἐνεργὸς πολίτης χανόταν στὸ περιθώριον. Ἡ πορεία δὲν εἶναι γραμμικὴ, ἀπ' τὸν πέμπτο στὸν τέταρτο αἰῶνα τῆς κλασικῆς ἐποχῆς, ἐπειδὴ παρέμειναν κάποιοι τύποι τῆς ἀμέσου δημοκρατίας· οἱ ἀλλαγὲς ἀφοροῦν τὸ ἦθος καὶ τὴν πολιτικὴν πρακτικὴν τοῦ ἀτόμου, σημειώθηκε ἀνατροπὴ γεωμετρικῆς ἢ ἐκθετικῆς μορφῆς...

¹⁵ Εὐριπίδου, ὁ.ἀ. στ. 896-900, μετάφραση δική μου.

Ἐπωδός

Εἶχαν ἀνταλλάξει τὶς σκέψεις τους γιὰ τὸ κείμενο, τὶς εἶχαν συζητήσει, κι εἶχαν γενικὰ καταλήξει στὰ συμπεράσματά τους, ἀλλὰ ἡ οὐσιαστικὴ συζήτηση ἔγινε «παρὰ θῖν' ἀλός», στὴν ἀμμουδιά, ὅπου παραθερίζουν ἀπὸ πολλές δεκαετίες· πήγαιναν παλαιότερα καὶ σὲ ἄλλα μέρη, εἶχαν γυρίσει σχεδὸν ὅλη τὴν Ἑλλάδα, δυὸ τους, συντροφιά μὲ ἄλλους, τὶς γυναῖκες τους ἢ καὶ μόνοι τους, ἀλλὰ μὲ τὰ χρόνια κατέληξαν στὴν ἀμμουδιά τους. Τὴν εἶχαν συνηθίσει, μπροστά τους ὁ *Θερμαϊκός*, πάνω τους ἡ Ὅσσα καὶ δίπλα τῆς ὁ Ὀλυμπος· ἀπολάμβαναν τὸ ψάρι, τὸ τσίπουρο, τὸ κρασί, τοὺς γνώριζαν οἱ ταβέρνες καὶ τοὺς εἶχαν ἰδιαίτερη περιποίηση, ἀφοῦ ἤξεραν πολὺ καλὰ τὰ χούγια τους.

Στὴν σκέψη τους βάρυνε ἀρκετὰ ἡ αἴσθησις τῆς μεταβατικότητος τῆς ἐποχῆς μας, ὄχι τόσο παγκοσμίως, τὸ ὁποῖο θεωροῦσαν δεδομένο, ἀλλὰ κυρίως στὸν Ἑλληνισμό· τοὺς ἐνοχλοῦσε περισσότερο ἡ ἀδράνεια, ἢ ὄχι ἡ ὑπνηλία, τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας -ποὺ τὸ ἔχουν ἐξετάσει στὶς ἀναλύσεις τους-, μὲ τὴν ἀπόλυτη σχεδὸν κυριαρχία τῆς ἀριστερῆς ἰδεολογίας ὡς ἐπικάλυψή τῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν δουλικότατη προσήλωσή τῆς στὴν δυτικὴ ὀρθολογικὴ σκέψη, ὅπως τὸ ἔχουν ἐπισημάνει εἰς τό, «*Ὁ ἀκόρεστος πόθος τῆς φραγκολαγνείας*». Οἱ δυὸ τους τὰ εἶχαν καταγγεῖλει ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς μεταπολιτεύσεως, μὲ τὴν γνωστὴ ἀποστροφὴ τους ἀπέναντί τῆς· ἀλλὰ, μὲ τὴν ἀριστεροακροδέξια κυβέρνηση καὶ τὴν παντελῆ σχεδὸν ἐξαφάνισις τοῦ ἐλευθέρου καὶ ἀνεξαρτήτου, μὲ τὴν ἐξαίρεση κάποιων ἢ μᾶλλον ἀρκετῶν ἰστοσελίδων, τύπου ἢ κατάστασις ἔχει γίνῃ ἀφόρητη, μὲ ἄμεσες τὶς ἐπιπτώσεις τῆς στὴν ἀντιμετώπισις κρισίμων καταστάσεων, ὅπως οἱ πυρκαϊῆς στὸ *Μάτι* καὶ ἡ ἐθνικὴ τραγωδία τῶν ἑκατὸ νεκρῶν. Ἡ ἐξέγερσις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπετέλεσε τὸ ἰσχυρὸ ἀντίβαρο, μὲ τὴν μαζικὴ ἐκδήλωσις τῆς ἀλληλεγγύης του πρὸς τοὺς πληγέντες -ὅλοι σχεδὸν οἱ νέοι σὲ ἀκτίνα προσεγγίσεως καὶ οἱ κάτοχοι κάθε μορφῆς πλεούμενου, ἔσπευσαν κι ἔδειξαν τὴν συνδρομὴ τους, σὲ ἀντίθεσις μὲ τὸ ἐπίσημο κράτος-, ἐνῶ ἡ ἀνάτασις του ἀποδεικνύεται σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις του· οἱ ἀθλητὲς διαπρέπουν, τὰ παιδιὰ μας στρέφονται πρὸς τὴν ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ δίδουν τὴν ἐντύπωσις ὅτι συμπληρῶνουν ἔτσι τὶς ἐπιτυχίες τους στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία στὸ ἐσωτερικὸ καὶ διεθνῶς περισσότερο, παρὰ τὸν ἀμείλικτο ἀνταγωνισμό τῆς, χωρὶς ἐθνικὴ στήριξις, ἢ ὄχι καὶ μὲ ὑπονόμευσις.

Ἡ διαπίστωσις τους, γιὰ τὴν καταφανῆ δυσαρμονία, τουλάχιστον ἂν καὶ τὸ θεωροῦν κάτι πολὺ βαθύτερο, μεταξὺ τῆς εὐαισθησίας καὶ τῆς ἐτοιμότητος ἀντιδράσεως τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, σὲ ὅλες τὶς δύσκολες στιγμὲς τῆς χώρας, καὶ τῆς

ἀδιαφορίας καὶ τῆς προκλητικῆς ἀπουσίας ἀπ' αὐτὲς τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τοῦ τόπου, ἀριστερῆς ὅπως εἶπαμε, ὅπως αὐτὴ διαμορφώθηκε τὶς τελευταῖες δεκαετίες, τοὺς ἔχει γίνεи ἐφιάλτης· ἀποκορύφωση θεωροῦν τὴν ἐθνικὴ προδοσία στὸ Σκοπιανὸ καὶ στὰ ἄλλα ἐθνικὰ θέματα. Τὰ συζητοῦσαν καὶ στὴν ἀμμουδιά μὲ τοὺς φίλους τους σὲ βάθος πολλὰς φορές· ἔβλεπαν ὅτι οἱ ἀντιδράσεις τους ἦταν ριζικὰ διαφορετικὲς, σὲ σύγκριση μὲ ἐκεῖνες τῶν προηγουμένων ἐτῶν· ἡ ἀποχὴ ἀπ' τὴν κριτικὴ ἐναντίον τῶν κυβερνώντων ἔχει χαθεῖ ἐδῶ καὶ δύο τρία χρόνια, ἐνῶ οἱ μετρημένες ἐπικρίσεις τῆς τελευταίας τριετίας, ἔχουν παραχώρησει τὴν θέση τους στὶς ὀξύτερες ἀντιδράσεις πλέον καὶ σὲ πολὺ ἔντονο ὕφος. Οἱ αὐθόρμητες παρεμβάσεις τρίτων, ἔστω καὶ συχνὰ ἀγνώστων, κατέστη σύνηθες φαινόμενο, ἂν καὶ ἡ περιοχὴ δὲν φημίζεται γιὰ τὶς ἐπιδόσεις της στὴν πολιτικολογία καὶ στὶς δημόσιες ἀντεγκλήσεις.

- Χρειάσθηκε, Περικλῆ, νὰ κάνουμε ὀλόκληρη τὴ μακρὰ διαδρομὴ τῶν ἀναζητήσεών μας γιὰ νὰ καταλήξουμε στὰ αὐταπόδεικτα: ἀναζητοῦμε φῶς στὴν διδασκαλία τῶν δραματικῶν μας ποιητῶν στὸ τέλος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, μὲ τὴν ἄμεση καὶ ἀγωνιώδη ἐκκλησὴ τους πρὸς τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐλευθέρου πολιτικῆς τους πρακτικῆς, στὰ πλαίσια τῶν ἰσοτίμων σχέσεών τους μὲ τοὺς θεοὺς τους. Ἔτσι τὸ ἐπέβαλε, ἄλλωστε, κι ἡ θρησκεία τους.
- Πόσο ἀποδεικνύεται καὶ πάλι ὅτι ἦταν σχεδὸν ἐντελῶς χαμένος ὁ χρόνος μας, μὲ τὴν ἐνασχόλησή μας μὲ τὴν ἀριστερὴ παράδοση τῆς βιομηχανικῆς ἐποχῆς, τῆς προτεσταντικῆς ἠθικῆς καλύτερα· τὸ καταλαβαίνουμε τώρα, μετὰ ἀπὸ ἕξι τόσες δεκαετίες καὶ τὴν τόσο πλούσια καὶ διδακτικὴ πολιτικὴ μας ἐμπειρία. Ἔτσι γίνεται πάντα!
- Τὸ ἔχουμε γράψει πολλὰς φορές καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνουμε, γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς συζητήσεώς μας, ὅτι ἡ δυτικὴ παράδοση μᾶς εἶχε ἐγκλωβίσει στὴν ἐσχατολογικὴ τῆς ἀντίληψη· ἀπαλλαγίκαμε ἀπ' αὐτὴν μόνο, ὅταν ἐντροφήσαμε καὶ πάλι στὴν ἑλληνικὴ σκέψη τῆς κλασικῆς μας ἐποχῆς καὶ ἐφαρμόσαμε στὶς διερευνήσεις μας τὴν αἰτιοκρατικὴ ἀντίληψη, μὲ ἐφαλτήριο τὴν δημιουργικὴ πνοή της.
- Τὰ ξαναπιάνουμε αὐτά, Σόλων, μὲ τὸ τσίπουρο στὸ χέρι καὶ τὰ ψαρικὰ ὀρεκτικό· μόνο ἡ ἐστίαση τῆς προσοχῆς στὸ παρὸν ἐπιτρέπει τὴν διερεύνηση τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὸ εἶναι ἐλεύθερος πολίτης, μὲ τὴν αὐτονομία τῆς δράσεώς του, ἢ τὸ εἶναι ἐκπέσει σὲ ὑποτακτικὸ ἢ δοῦλο, ἐξαρθρώμενο ἀπὸ φυσικὸ πρόσωπο ἢ

- ἀπὸ θρησκεία ἢ καὶ ἰδεολογία, ἂν καὶ στὸ τέλος ἢ κάθε μορφῆς ἐξάρτησης καταλήγει σὲ κάποιο φυσικὸ πρόσωπο.
- Ὁ Σωκράτης, τὸν θυμόμαστε πάλι, παραστατικὰ στὴν «Ἀπολογία» του, ὑπογραμμίζει τὴν ἀνάγκη σεβασμοῦ τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς του πρακτικῆς, μὲ ἀναφορὰ στὴν ἄρνηση τοῦ Ἀχιλλέως, ἀπέναντι στὴν παράκληση τῆς μητρὸς του, τοῦ νὰ μὴν σκοτώσει τὸν Ἑκτορα, ὡς ὑποχρέωσή του γιὰ τὸν φόνο τοῦ Πατρόκλου, διότι γνώριζε, πῶς θὰ ἐρχόταν στὴν συνέχεια μοιραίως κι ὁ δικός του θάνατος.
 - Πόσο καλὰ ἔκανες ποὺ τὸ θυμήθηκες, παρ' ὅλο ὅτι δὲν εἶναι ἡ στιγμή κατάλληλη γιὰ ἀναζητήσεις εἰς τὸν θεῖον ποιητὴν...
 - Ἔτσι, «παρὰ θῖν' ἄλός», Περικλῆ, μᾶς ἔρχονται οἱ σκέψεις καὶ τὰ μηνύματα ἴσως μὲ τὸ κύμα κι ἀπ' τὰ βαθειὰ νάματα τοῦ Αἰγαίου.
 - Ἄς ἐντρυφήσουμε λίγο στὴ μνήμη μας, νὰ δοῦμε τί θυμόμαστε ἀπ' τὸν γενάρχη τῶν Ἑλλήνων: «ἀλλ' ἤμῃ παρὰ νηυσὶν ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης», ὅπως ἀναφέραμε, λέει ὁ Ἀχιλλεὺς εἰς τὴν μητέρα του.
 - Θὰ εἶναι ἐπαχθὲς βάρος, περιφρονημένος, πάνω στὴν γῆ, κι αὐτὴ ἦταν ἡ χειρότερη μομφή γιὰ τὸν ἥρωα καὶ ἀπ' τοὺς πρωτεργάτες τοῦ ἐλευθέρου λόγου στὴν ἑλληνικὴ καὶ παγκόσμια ἱστορία.
 - Τὸ ἴδιο ἀπεύχεται γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ ὁ Σωκράτης, «ἵνα μὴ ἐνθάδε μένω καταγέλαστος παρὰ νηυσὶ κορωνίσιν ἄχθος ἀρούρης», λέει (παρ. 28δ)· μᾶλλον γνωρίζει ὅτι δὲν εἶναι κατὰ λέξη ὁ στίχος 104 τῆς «Ὀπλοποιΐας», ἀλλὰ ἴσως εἶναι καὶ ἀπὸ ἄλλη παράδοση τῆς Ἰλιάδος, ἀγνώστου εἰς ἐμᾶς· δὲν ἤθελε νὰ γίνῃ κι αὐτὸς «καταγέλαστος... ἄχθος ἀρούρης», ἐπαχθὲς βάρος πάνω στὴ γῆ, ἔρμαιο στὴν κοροϊδία ὄλων καὶ κακομοίρης, ἐνῶ ἦταν ἀναγνωρισμένος ὡς ὁ πρῶτος πολίτης τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ Θέτις ἐγκρίνει τὴν πολιτικὴ στάση τοῦ υἱοῦ της, «ναὶ δὴ ταῦτά γε τέκνον ἐτήτυμον οὐ κακόν ἐστι»· μᾶλλον καλύτερα τὴν ἐπικροτεῖ, «ναί, αὐτὰ λοιπὸν ἀγαπημένο μου παιδί δὲν εἶναι κακὸ πρᾶγμα». Τὴν πολιτικὴ ἀξιοπρέπεια τοῦ Ἀχιλλέως τὴν θέτει, μὲ ἀβάστακτο πόνο ψυχῆς, ἡ θεά, πάνω κι ἀπ' τὴν ζωὴ του...
 - Τὰ ἔχουμε συζητήσει αὐτὰ πολλὰ φορές, Περικλῆ, καὶ πολλὰ ἐξ αὐτῶν τὰ ἔχεις περιλάβει καὶ εἰς, «Τὰ Ἰδεολογικὰ Δεσμά», ὅτι ὁ Σωκράτης κατέστησε σαφὲς μὲ τὴν ἀπολογία του, ὅτι προτιμοῦσε τὸν θάνατόν του, παρὰ τὴν «καταγέλαστη» ζωὴ· ἐπομένως μίλησε σὰν νὰ ἐπιδίωκε τὸν τέλος του, ὅποτε εἶναι τὸ ἴδιο σχεδὸν μὲ τὴν αὐτοκτονία του, καθὼς καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς ἀπολογίας του ἐλπίζει, μετὰ τὸν θάνατό του, νὰ συναντήσει στὸν Ἄδη τὸν Παλαμήδη καὶ

τὸν Αἴαντα, «ὅποτε ἐντύχοιμι Παλαμῆδει καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμῶνος», καὶ ὅποιους ἄλλους ἔχουν καταδικασθεῖ ἀδίκως.

- Ἀκριβῶς, κι αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται κι ἀπ' τὴν προκλητικὴ του στάση, ὅταν παρομοιάζει τὸν δῆμον, δηλαδὴ τὸν λαόν, μὲ μεγάλο καὶ νωθρὸ ἵππο, «ὥσπερ ἵππῳ μεγάλῳ μὲν καὶ γενναίῳ, ὑπὸ μεγέθους δὲ νωθεστέρω καὶ δεομένῳ ἐγείρεσθαι ὑπὸ μύωπός τινος» (31α). ὡς ἀλογόμυγα τῆς δημοκρατίας θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του.
- Κι αὐτὸ δὲν μποροῦσαν νὰ τοῦ τὸ συγχωρήσουν ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι· οἱ μεγαλυτέρας ἡλικίας κι ὅσοι εἶχαν ἐπιβιώσει τῆς γενιᾶς του, διότι τοὺς θύμιζε καθημερινὰ τὰ λάθη τους κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου· οἱ νεώτεροι, ἐπίσης, ἐπειδὴ δὲν γνώριζαν πλήρως τὸ τί σημαίνει ἐλεύθερη πολιτικὴ πρακτικὴ, ἀφοῦ δὲν εἶχαν μεγαλώσει ἐν πολλοῖς, «ἐν παλαίστραις καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ», παρὰ τὴν ἀνδρεία τους στὸν πόλεμο, τὴ συμμετοχὴ τους στὴν ἐξέγερση κατὰ τῶν τριάκοντα τυράννων καὶ στὴν ἐκστρατεία τοῦ Θρασυβούλου, μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς πόλεως των σὲ λίγες μόνο ἐβδομάδες...
- Ἐλάχιστοι τὰ ὑπογραμμίζουν αὐτὰ, Σόλων, ἀλλὰ αὐτὰ εἶναι ἡ πεμπουσία τῆς «Ἀπολογίας» καὶ χωρὶς ἀμφιβολία ἡ καλυτέρα ὁδὸς γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῶν γεγονότων τῆς ἐποχῆς μας.
- Ἐπανερχόμαστε στὴν πλήρη σχεδὸν ἀπουσία τῆς σημασίας τοῦ ἥθους στὴν πολιτικὴ μας ζωὴ, ὄχι μόνο σὲ ἐμᾶς, μὲ τὴν τραγικὴ πείρα τῆς ἀριστεροακροδέξιας κυβένησης, ἀλλὰ σὲ ὅλο τὸν κόσμο στὴν νεώτερη ἐποχῇ· ὅταν ἀφαιρέσεις τὸ ἥθος καὶ τὴν μουσικὴ ἀρμονία, «λόγος, μέλος, ἀρμονία καὶ ρυθμός», τὴν προσῶδια, λέει ὁ μέγας Πλάτων, ἀπ' τὴν πολιτικὴ πρακτικὴ, τότε ἀποδέχεσαι εὐθέως ἢ ἐκπίπτεις ἀκουσίως στὴν ἰσοπεδωτικὴ λογικὴ, στὴν μονοσήμαντη θεώρηση τῶν πραγμάτων, μὲ βέβαιη κατάληξή σου τὴν θρησκευτικὴ ἢ ιδεολογικὴ ὑποταγὴ καὶ τὴν ἀπάρνηση τῆς ἐλευθερίας.
- Ἡ ἐλευθερία εἶναι πρακτικὴ πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἥθος, τρόπος ζωῆς, καὶ ἢ κατοχύρωσή της στὰ πολιτικὰ καὶ ἀτομικὰ δικαιώματα τῶν συνταγματικῶν διατάξεων διέπει τὴν ἄσκησίν της στὰ πλαίσια τῆς συντεταγμένης πολιτείας, ἀναλόγως πρὸς τὴν φυλογένηση ἐκάστου λαοῦ. Τὸ ἥθος καὶ ἡ συνάδουσα μουσικὴ ἀρμονία διαμορφώνουν στὸ ἄτομο τὴν πολιτικὴ του πρακτικὴ καὶ ἢ ἄσκησή της τὴν φυλογένηση· στὸ ἄτομο συμβάλλουν στὴν διαμόρφωση τῆς νοσοτροπίας ἐκάστου, ἐνῶ στὴν φυλὴ, στὴν ἐμπέδωση τῆς ἐνιαίας ταυτότητός της...

Τους διέκοψε ὁ Βασίλης, καλὸς φίλος ἀπ’ τὴν παλιά τους πόλη καὶ τακτικὸς συμπότης στὶς διακοπές τους· ἔφθασε λίγο ἀργότερα αὐτὸς στὸ ἐξοχικὸ του κι εἶχε τὶς πολλὲς δουλειές τῆς ἐτοιμασίας του. «Γειά σας», λέει, καθὼς παρουσιάσθηκε ξαφνικὰ μπροστά τους. «Ἀπὸ ποῦ ξεπετάχθηκες;» τοῦ λένε, «ἐμεῖς σὲ περιμέναμε σὲ δύο μέρες». «Ἀλλάξαμε τελικὰ γνώμη· ἤρθαμε γρηγορότερα μαζί μὲ τὴν Μαρία, νὰ ἐτοιμάσουμε τὸ σπίτι, διότι τὸ Σάββατο ἔρχονται τὰ παιδιὰ μὲ τὶς οἰκογένειές τους». «Θὰ τοὺς χαρεῖτε! ὁπότε χαλάλι τὰ τρεξίματα», λέει ὁ Σόλων. «Θὰ πιεῖς ἕνα ποτηράκι; ἔτσι γιὰ τὶς διακοπές μας». «Ἐνα μόνο θὰ πάρω, διότι πάω στὸ κεφαλοχώρι νὰ πάρω πολλὰ πράγματα, εἶδη καθαρισμοῦ, ἄλλα, ὅσα μὲ φόρτωσε ἡ γυναιῖκα μου...»

Τὸ καθαρὸ ποτήρι ἔφθασε ἀμέσως, χωρὶς νὰ τὸ παραγγείλουν, ἄλλωστε τοὺς γνώριζε ὁ Φίλιππος κι ἤρθε νὰ καλωσορίσει καὶ τὸν Βασίλη· τὰ τσουγκρῖσαν, εἶπαν στὴν «ὕγεια μας» καὶ λίγα λόγια, γιατί ὁ Βασίλης βιαζόταν, ἡ Μαρία περίμενε τὰ ὑλικά καὶ δὲν χωράτενε...

- Ἡ ἀναφορὰ τοῦ Σωκράτους στὴν στιχομυθία τῆς θεᾶς Θέτιδος μὲ τὸν υἱὸ τῆς ἀποκαλύπτει τὶς ἔντονες ἀνησυχίες τῆς πνευματικῆς ἡγεσίας τῶν Ἀθηνῶν γιὰ τὴν πολιτικὴ κατάσταση τῆς πόλεως των· ὁ φιλόσοφος ἦταν ἀπ’ τοὺς τελευταίους μᾶλλον τῆς προπολεμικῆς γενιᾶς καὶ τῆς συντροφιάς τοῦ Περικλέους, τοῦ Δάμωνος καὶ τῶν τραγικῶν κι ἔβλεπε τὴν ἀπήχηση τῶν δημαγωγῶν στὸ ἦθος τῶν συμπολιτῶν του κι αὐτὸ τὸν στενοχωροῦσε περισσότερο.
- Οἱ Ἀθηναῖοι ἦταν στὴν ἐποχὴ τους ἀπ’ τοὺς πιὸ μορφωμένους λαοὺς στὴν παγκόσμιο ἱστορία, Σόλων· πολλοὶ γνώριζαν ἀπὸ στήθους τὸν Ὅμηρο, πολλοὺς λυρικοὺς, τραγικοὺς, ἴσχυε ἀκόμη ὁ προφορικὸς πολιτισμὸς, καθὼς τὰ χορικά τους ἦταν τὰ ἀγαπημένα τραγούδια τῆς ἐποχῆς, ὄχι μόνο στοὺς ἴδιους, ἀλλὰ σ’ ὀλόκληρη τὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὸ ἀπέδειξε κι ὁ ἄγνωστος Φωκεύς, σώζοντάς τους ἀπ’ τὸν ἐξανδραποδισμό. Ἐπομένως, ὅταν ἀναφέρεται στὸν στίχο, «ναὶ δὴ ταῦτά γε τέκνον ἐτήτυμον οὐ κακόν ἐστι», τῆς θεᾶς, εὐθέως τοὺς παροτρύνει, νὰ μὴν γίνουν «καταγέλαστοι» κι οἱ ἴδιοι.
- Στὴν πράξη περιγράφει τὸ χάος μεταξὺ τῆς πολιτικῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῶν κατηγορῶν του· οἱ Ἀθηναῖοι στὴν περίπτωσή του ἦταν ὑποχρεωμένοι ἐπιλέξει τὴν πολιτικὴ τους στάση, διότι

βρίσκονταν ἐπὶ ξυροῦ ἀκμῆς καὶ πάλι, κρινόταν ἡ πολιτικὴ τους ἐπιβίωση προσωπικὰ καὶ ἡ ἄμεσος δημοκρατία στὴν πόλη τους.

- Θύμισες πολλά, τὰ ὅποια ἔχουμε συζητήσει ἐκτενῶς· καταδίκασαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν Σωκράτη, ἀλλὰ καὶ ὠδήγησαν τὴν δημοκρατία τους στὴν παρακμῆ, ἄλλο ἂν οἱ ἀντιστάσεις τῆς ἦταν πολὺ ἰσχυρὲς ἀκόμη καὶ ἡ ἔκπτωσις τοῦ ἐνεργοῦ πολίτου, σὲ ἀπράγμονα σὲ πρῶτο βῆμα καὶ σὲ ἀχρεῖο στὴ συνέχεια, συνήνητησε πολλὰ δυναμικὰ ἐρείσματα κι ἀκόμη πιὸ πολλὰ ἡ ὑποβίβασή του σὲ κυνικὸ, μετὰ τὴν ῥωμαϊκὴ κατάκτηση· ἡ ἱστορία ἔδειξε ὅτι μικρὸ μέρος, μᾶλλον πολὺ μικρὸ, τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας ὑπετάγη πλήρως, ἐξηνδραποδίσθη...
- Ἐπανερχόμαστε, Περικλῆ, στὰ δυναμικὰ ἐρείσματα τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας, τοῦ λόγου μας στὴν πράξη, ὅπως πολλές φορές τὸ ἔχουμε ὑπογραμμίσει στὶς «ἀναλύσεις» «Τοῦ Ἐμμελοῦς» καὶ ὅπως αὐτὰ κατεγράφησαν στὴν ἱστορία καὶ στὴν παράδοσή μας, τὴν κοινοτικὴ πρωτίστως, μὲ τὴν ἐνσωμάτωση στὴν καθημερινότητά της τῆς μουσικῆς ἀρμονίας τῆς δημοτικῆς παραδόσεως.
- Τὸ ἐλεύθερο ἦθος διατηρήθηκε ὀλοζώντανο στὰ εὐρύτερα στρώματα τῶν ὄρεινῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν πεδινῶν, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταφεύγουν κι αὐτοὶ στὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ στὸ δημοτικὸ τραγοῦδι, μαζί μὲ τὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ τὴν λαϊκὴ μουσικὴ.
- Αὐτονόητα εἶναι γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παράδοση αὐτὰ· κι ἀπ' αὐτὰ ἀντλοῦν τὶς παρορμήσεις τους τὰ παιδιά μας, ἀπὸ πολὺ μικρὰ καὶ συμμετέχουν μαζικὰ στοὺς δημοτικὸς χορούς, ὅταν βρεθοῦν τὸ Θέρος στὰ ὄρεινὰ καὶ στὰ νησιὰ, στὰ νυκτερινὰ κέντρα στὶς πόλεις, ἀκόμη κι ἂν δὲν ἔχουν ἀκούσει δημοτικὸ τραγοῦδι σπίτι τους.

Τοὺς διέκοψε ὁ Βαγγέλης, παλιὸς μόνιμος φίλος τῶν διακοπῶν περισσότερο· πέρασε βιαστικὸς καὶ στὰ ὄρθια, οὔτε ἓνα ποτήρι δὲν προλάβαινε, εἶπε, νὰ πιεῖ: «Θὰ τὰ ποῦμε, αὔριο μεθαύριο, τόσα γίνονται...» Στὰ πολιτικὰ ἀναφερόταν κι ἤθελε συζήτηση. «Σὲ περιμένουμε...» τοῦ ἀπάντησαν.

- Στὶς μέρες μας, Σόλων, γίνεται ἐμφανέστερη ἡ ἐπιβίωσις τῆς ὀμηρικῆς παραδόσεως, ὡς τῆς πραγματικῆς συνεχείας τοῦ Ἑλληνισμοῦ· ὁ γενάρχης μας εἶναι παρὼν καὶ ἐμπνέει τὴν νεώτερη γενιά μας, ἔστω κι ἂν οἱ περισσότεροι ἔχουν ἐπαφὴ μαζί του μὲ ἀμυδρὲς εἰκόνες καὶ μὲ τὸν δεκαπεντασύλλαβο τῆς δημοτικῆς μας μουσικῆς, ὅπως τὴν ζοῦν στὴν καθημερινότητά τους.

- Αλλά, κάτω ἀπ' τὴν ἐπιφάνεια, γίνονται οἱ βαθύτερες διεργασίες, ἔτσι συμβαίνει πάντοτε στὴν ἱστορία· τό, «αἶ καὶ πίθειαι», τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τό, «οὐ κακόν ἐστι», τῆς Θέτιδος, συμπληρώνουν τὴν ἐκκλιση τοῦ Ἀριστοφάνους, γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθέρως πολιτικῆς πρακτικῆς τῶν πολιτῶν, «ἐν παλαιστραῖς καὶ χοροῖς καὶ μουσικῇ», ὅπως ἀποπνέεται ἀπ' τὴν καθημερινότητα τῶν νέων μας κυρίως.
- Ὁ Σωκράτης χρονικὰ ἔπεται, τῶν «Βατράχων», μὲ τὴν «ἀπολογία» του, ἀλλὰ ἐκφράζει τὶς βαθύτερες ρίζες τῆς πολιτικῆς παραδόσεως τῆς ἀμέσου δημοκρατίας, διότι αἰσθάνεται σὰν τὸν Ἀχιλλεῖα στὴν πράξη καὶ γι' αὐτὸ καὶ τὸν ἐπικαλεῖται.
- Ὁ ἰσότιμος διάλογος μὲ τοὺς θεοὺς ἀναδύεται καὶ πάλι στὶς μέρες μας· ὄχι μόνο μὲ τὴν μαζικὴ στροφὴ πρὸς τὴν δημοτικὴ, λαϊκὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ταυτόχρονη ἀπόρριψη τῶν ὀλοκληρωτικῶν ιδεολογιῶν ἐκ μέρους τῆς νεολαίας, διότι δὲν συμβιβάζονται τὰ δύο, ἢ μᾶλλον, «οὐχ ἄπτονται», ὅπως ἡ βία μὲ τὸν ἔρωτα, ἢ νεολαία μας παρουσιάζει περισσότερες ἀντιστάσεις...
- Θύμισες τὸ «Συμπόσιον», ἄλλη μία πτυχὴ ἄρσεως τῆς προσεγγίσεως τοῦ Πλάτωνος ἀπ' τὴν ὀπτικὴ τῆς βικτωριανῆς ἠθικῆς· ἀλλὰ ξεστρατίζουμε, ἂν τὴν ἐντάξουμε στὴν συζήτησή μας. Τὸ καλύτερο συμπλήρωμα μᾶλλον ἐκπηγάζει ἀπ' τὴν ψηφιακὴ ἐπανάσταση.
- Αὐτὴ, Περικλῆ, φέρει τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀπαλλαγῆς τῆς νεολαίας μας ἀπ' τὶς ἐξαρτήσεις τῆς ἐκ τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκευτῶν καὶ τῶν ὀλοκληρωτικῶν ιδεολογιῶν· προϋποθέτει καὶ ἀπαιτεῖ τὴν ἔκφραση τῆς δημιουργικότητος τοῦ ἀνθρώπου σὲ ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του, γνωστὰ αὐτά, ἀλλὰ «ἡ ἐπανάληψις μήτηρ μαθήσεως»...
- Τὸ βλέπουμε, ἄλλωστε, αὐτὸ στὴν καθημερινότητά μας· οἱ νέοι γνωρίζουν πλέον, ὅτι ἡ ἀριστερά, μὲ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, ἔχει ἀποκαλύψει καὶ στοὺς πιὸ ἀφελεῖς τὴν πραγματικὴ τῆς φύση, τῆς λοιμικῆς γιὰ τὴν Ἑλλάδα· δειλοί, δουλικοὶ κι ἀργυρώνητοι ὅλοι ὅσοι μετέχουν στὴν ἐξουσία -ὡς ἀριστεροί, μὲ τὸ βαρύνον περισσότερο νὰ ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸν χαρακτῆρα ἐκάστου-, σὲ βαθμὸ ἀδιανόητο στὶς προηγούμενες κυβερνήσεις, μὲ τὶς ὑποχωρήσεις τους στοὺς δανειστῆς καὶ γιὰ τὰ πιὸ ἀνώδυνα, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐθνικὴ προδοσία στὸ Σκοπιανὸ καὶ στὰ Ἑλληνοτουρκικά, ὅπως καὶ μὲ τὸν κυνισμό ἐνώπιον τῆς ἐκατόμβης κατὰ τὴν ἐθνικὴ τραγωδία τῶν πυρκαϊῶν.

Τους εἶχε χαλάσει τὴν διάθεσή τους ἢ ἐκατόμβῃ τῶν νεκρῶν στὸ Μάτι καὶ ὁ κυνισμὸς τῶν κυβερνώντων· αἰσθάνονταν, ὅπως καὶ τὸ εἶχαν συζητήσει πολλές φορές, ὅτι τοὺς βάρυνε ἢ ἀδυναμία τους τοῦ νὰ μὴν παραβρίσκονται στὰ θύματα: «Ἄς ὄψονται τὰ γηρατεία», εἶχε πει ἐπιγραμματικὰ ὁ Σόλων κι ὁ Περικλῆς κούνησε τὸ κεφάλι του. «Εἶναι πολὺ περισσότεροι οἱ νεκροί», λέει αὐτός, «Θὰ τὸ διάβασες τὸ πρῶι;» «Ναί», ἀπαντάει, ἀλλὰ κανὰ δυὸ καθηγητάδες, γνωστοὶ γιὰ τὴν ἀναρρίχισή τους ἀπ' τὸν πρῶτο σοσιαλισμὸ καὶ τὴν στήριξή τους στοὺς ἐπόμενους, μέχρι τὸν κομμουνισμὸ τῶν ἡμερῶν αὐτῶν, τοὺς ἀπέσπασαν τὴν προσοχή, ἂν καὶ ἔδειχναν ἀποστασιοποιημένοι τώρα πιά. Ἐμφανίσθηκαν στὴν ταβέρνα, ἀλλὰ πολὺ ἐπιφυλακτικοὶ κι ἀποφεύγοντας τὰ πολλά, τοὺς χαιρέτισαν καὶ κάθισαν σὲ λογικὴ ἀπόσταση μὲ τὴν συντροφιά τους· εἶχαν βρεθεῖ λίγες μέρες πρὶν σὲ ἓνα σπίτι κι εἶχαν ἀνταλλάξει κάποιες ἀπόψεις, μὲ τὶς διαφορὲς τους, χάος ἀπροσμέτρητον...

- Κράτησαν τὶς ἀποστάσεις τους οἱ καθηγητές, Σόλων, ἀπὸ μακριὰ μᾶς χαιρέτισαν.
- Ἄς τους, δὲν χρειάζεται πολλὰ μαζί τους· ἀρκετὰ ἦταν τὰ προχθεσινά.
- Θυμήθηκα τὴν διαφορὰ μας, γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς προσωδίας καὶ τὴν ἀδιάσπαστη διατήρηση τοῦ πολυτονικοῦ στὴν γλῶσσα μας, κατὰ τὴν συζήτηση μαζί τους.
- Ἔε, καλὰ κάναμε καὶ κρατήσαμε χαμηλοὺς τόνους, ὀφείλαμε νὰ σεβαστοῦμε καὶ τὴν οἰκοδέσποινα, ἦταν τόσο εὐγενική!
- Τὸ εἶχε καταλάβει, ὅτι, ἂν συνεχίζαμε, θὰ ἀποδεικνυόταν τὸ κενὸ τῶν καθηγητᾶδων, κι ἐπιχείρησε νὰ ἀπαλύνει τὰ πράγματα.
- Κι ἐμεῖς, Περικλῆ, σεβασθήκαμε τὴν εὐγένειά της· εἴμασταν ὑπερβολικὰ διαλλακτικοί, ὥστε κάποιοι τὸ κατάλαβαν.
- Ξέρεις, τὰ σκεπτόμουν ἀπὸ προχθὲς καὶ μοῦ ἔρθε στὸ μυαλὸ ἡ ἄσκηση ἀπ' τὸ ἴδιο πρόσωπο τῆς συγγραφεῖς τοῦ κειμένου τοῦ δράματος, τῆς μουσικῆς συνοδείας του καὶ τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ σκηνηῆς μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ τετάρτου αἰῶνος· δηλαδή, μὲ τὰ σημερινὰ κριτήρια, ὁ θεατρικὸς συγγραφεὺς, ὁ μουσικὸς καὶ ὁ σκηνοθέτης ἦταν ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο πολλές φορές ἦταν καὶ ὑποκριτὴς κάποιων προσώπων τοῦ δράματος.

- Αυτά είναι γνωστά σε όποιον κι επιφανειακά ακόμη έχει μελετήσει την άμεσο δημοκρατία και τους δραματικούς αγώνες της εποχής της· ή αγνοιά τους από πολλούς, κυρίως όμως μετά τον αφελληνισμό της τελευταίας τεσσαρακονταετίας, απεικονίζει το βάθος των υπόπτων κινήτρων τους και βεβαίως της αγραμματοσύνης τους.
- Όλοι τους διέπονται, Σόλων, απ' το κριτήριο της παντελούς αγνοίας της ελληνικής γραμματείας και της ακρίτου αποδοχής των θεωριών για εξαφάνιση του πολυτονικού κατά την προφορική όμιλία, έπομένως και στον γραπτό λόγο, και μαζί και της προσωδίας· ή διαφορά είναι καθοριστική και έστιάζεται στην απώλεια της αισθήσεως της ένότητας εις την δραματική δημιουργία, με άμεσες τις έπιπτώσεις στην πολιτική ζωή, ο ελεύθερος μιλάει με προσωδία.
- Τα δύο χωρίστηκαν, ή μουσική συνοδεία του δράματος ανετίθετο εις άλλο πρόσωπο, εκτός του συγγραφέως του, όπως και ή παρουσίασή του, ή διδασκαλία, ή σκηνοθεσία του, και παρέμειναν χωριστά στην πορεία της δραματικής ποιήσεως· την ίδια στιγμή παρατηρείται επίσης και ή έκπτωση του πολίτου από ενεργό σε απράγμονα, και ή παραίτησή του μάλιστα κι απ' την άσκηση των στρατιωτικών του καθηκόντων και την ανάθεσή τους σε ξένους μισθοφόρους.
- Συνοπτικά τὰ αναφέρουμε αυτά, με ευρεία μελέτη τους στις «αναλύσεις» μας, αλλά ένα χαρακτηριστικό μου έρχεται στον νου· ο δημώδης αοιδός, όπως εμφανίστηκε στις κοινότητες, άσκούσε όλες τις λειτουργίες μόνος του. Έπλαθε τον μύθο του και στην συνέχεια τραγωδούσε το άσμα του ο ίδιος, είτε αυτοσχεδιάζοντας, είτε συνδυάζοντάς τον με κάποια δραματική πλοκή· ο ίδιος επίσης παρουσίαζε το έργο του, όταν γινόταν, στην πλατεία του χωριού...
- Παρόμοια είναι ή ιστορική πορεία, απ' τον δεκαπεντασύλλαβο πολιτικό στίχο του δημοτικού τραγουδιού στα αυτοσχεδιαζόμενα έργα, με κορυφαίο, «Τόν αγαπητικό της βοσκοπούλας»· πολλοί καπεταναίοι ήταν καλοί τραγουδιστές, Νικοτσάρας, Ανδροῦτσος.
- Η πορεία ενδιαφέρει πρωτίστως, Περικλή, κι όχι ή ποιοτική αξιολόγηση των έργων, αν και πολλά δημοτικά τραγούδια είναι ισάξια με την αρχαία μας κληρονομία, καθώς ύμνο στο ήθος τους πλέκει και ο Διονύσιος Σολωμός, τόσο στον διάλογό του για την γλώσσα, όσο και στην επιστολή του προς τον Γεώργιο Τερτσέτη.
- Ο έθνικός μας ποιητής, Σόλων, ως αδιάσπαστο μέρος της δημοτικής παραδόσεως, έζησε στην πράξη και μελοποίησε το ένιαίο ήθος της

κοινωνίας της, όπως και άσκησε εποικοδομητική κριτική στον ευρωπαϊκό διαφωτισμό και στην ισοπεδωτική λογική του. Έχουμε την αφύπνιση στην πράξη του μύωπος του Σωκράτους, όπως και την εκτίναξη του ίππου του δήμου, με την αναβίωση της ανδρείας του, μετά από αιώνες νωθρότητας και ύπνηλίας, κατά την εποχή της δουλείας, και προσφάτως απ' την φύσει υποτακτική άριστερά.

- Θίγουμε, άκροθιγώς έστω, «*παρά θίν' άλλος*», τo πιo κρίσιμο θέμα της εποχής μας, της υποταγής του δήμου στη δουλική έξάρτηση της άριστερης ιδεολογίας, κατά πολú μακρά περίοδο, αλλά και της άπελευθερώσεώς του απ' την προτεσταντική ήθική, στην μετάβασή του στην αυτόνομη και έλεύθερη πρακτική, στην χειραφέτηση του ανθρώπου απ' τὰ δεσμὰ τῶν δύο τριῶν τελευταίων αιώνων.
- Πάντως, οί αντιδράσεις είναι εὐνοϊκές, διότι πληθαίνουν και στην Εὐρώπη οί αναζητήσεις του νέου τρόπου ζωής της ψηφιακής τεχνολογίας και χειραφετήσεώς της απ' την προηγούμενη εποχή.
- Στην Γαλλία, αν και ή επίσημη ιδεολογία είναι ακόμη κυρίαρχη, ο νέος ύπουργός Παιδείας Jean-Michel Blanquer εγκαινιάζει στην εκπαίδευση προγράμματα, με στροφή προς την κλασική παιδεία και περισσότερο προς την έλληνική, όταν έμεϊς επέκτείνουμε τὸν άφελληνισμό της, με την κατάργηση και τῶν λατινικῶν...
- Παρουσιάζονται άρκετὲς ένδειξεις άπαλλαγής απ' την ιδεολογική ισοπέδωση του διαφωτισμοῦ και της γαλλικής επανάστασεως, ένῶ πολλοί άμφισβητοῦν και τὸν γαλλικό Μάη, έντάσσουντάς τον στίς έντὸς του συστήματος έξεγέρσεις.
- Έχεις δίκαιο, Περικλῆ, ή άμφισβήτηση είναι βαθύτερη και ευρύτερη στην ήπειρωτική Εὐρώπη, απ' ὅτι στον άγγλοσαξωνικό κόσμο· μίλησα με μερικούς φίλους στο Λονδίνο και διαπίστωσα, ὅτι πολú δύσκολα συνεννοούμαστε, μιλάμε διαφορετική γλῶσσα πλέον.
- Το αντίθετο άκριβῶς συμβαίνει στο Παρίσι· με ὅσους μίλησα σχεδόν σὲ ὅλα συμφωνούσαμε, ακόμη και για τὸν Μάη, καθῶς ὅλοι τους συμμετείχαν στην έξέγερσή του, πενήντα χρόνια πριν...
- Αυτό είναι απ' τὰ πιo παρήγορα.
- Έξερεις, τὸς άνέφερα τὸ παράδειγμα του συνθήματος, «*ή φαντασία στην έξουσία*», απ' τὰ κύρια τότε τῶν νέων· αλλά συνδύαζαν την φαντασία με την άριστερη ιδεολογία, την μαρξιστική, ή ὅποια είναι ή πιo ὀλοκληρωτική στην ιστορία και πὸν δέν αντιλαμβάνεται καν την έννοια της φαντασίας, διότι αίρει τότε την ίδια την ὑπαρξή της.

- Θυμᾶσαι, τὸ εἶχαμε συζητήσει καὶ πρὸ τεσσαρακονταετίας στὴν γαλλικὴ πρωτεύουσα καὶ τὸ ἀπέρριπταν διαρρήδην ὅλοι τους, ἂν καὶ ἐμεῖς δὲν εἴμασταν δὲ καὶ πολὺ πειστικοί, μᾶς ἔλειπαν πολλὰ τότε...
- Ναί, Σόλων, ἀλλά, ἂν θυμᾶσαι, κατὰ τὴν ἐπίσκεψή μας στὴν Ὑδρα πρὸ τετραετίας, μὲ τὸν Γάλλο φίλο μας, εἶχαμε πολλὰ κοινὰ σημεῖα στὶς ἀναζητήσεις μας, καὶ αὐτὲς τὶς μετέφερε στὸν κύκλο του...
- Μὲ μικρὴ ἐπιτυχία.
- Αὐτὸ ἔδειξε τότε, ἀλλὰ τώρα ἔχει εὐρύτερη ἀπήχηση· εἶναι πολὺ δύσκολη γιὰ τοὺς Γάλλους ἢ ἀπεξάρτησή τους ἀπ' τὸν διαφωτισμὸ καὶ τὴν ἐπανάσταση, διότι προϋποθέτει τὴν χειραφέτησή τους κι ἀπ' τὸν καρτεσιανισμό, τὰ ἀκόμη βαθύτερα δεσμά τους.
- Δὲν προβλέπεται εὐκολὴ ἢ πορεία...
- Καθόλου, μάλιστα, τὸ ὁμολογοῦν κι οἱ ἴδιοι, ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τους ἀνήκει στὴν ἀριστερὴ καὶ στὴν συμπληρωματικὴ δεξιὰ ιδεολογία τοῦ βιομηχανικοῦ συστήματος, ὅποτε εἶναι ζήτημα ἐπιβιώσεώς τους, ὄχι τόσο ἐπαγγελματικῆς, δηλαδὴ τῆς πολιτικῆς τους προβολῆς, ὅσο προσωπικῆς, τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς τους.
- Κάτι ἀντίστοιχο συμβαίνει καὶ τὴν χώρα μας.
- Μὲ μία καθοριστικὴ διαφορὰ, Σόλων, ὅτι μεγάλο μέρος τῆς γαλλικῆς πνευματικῆς ἡγεσίας -καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν Γερμανία, ὅπως καὶ σὲ ἄλλες ἡπειρωτικὲς χῶρες- αἰσθάνονται καὶ ἐκφράζουν τὴν αὐτονομία τους ἀπέναντι στὴν ἀμερικανικὴ ἐξάρτηση, μὲ τὴν ἀριστερὴ διανόηση πρὸς τὴν παγκοσμιοποίηση καὶ τὸν μονοπολικὸ κόσμον, ἐξ αἰτίας τῆς ιδεολογικῆς της δομῆς.
- Ἐθιξες, Περικλῆ, τὸ πλέον κρίσιμο θέμα, στὴν Ἑλλάδα, ἀριστερὴ καὶ δεξιὰ διάνοηση εἶναι τὸ ἴδιο φραγκολάγνοι, τὰ ξέρουμε αὐτά.
- Γί' αὐτὸ καὶ ἡ νεολαία μας τὶς ἀγνοεῖ ἀμφοτέρως τὶς ιδεολογίες, μὲ τὴν στροφὴ τῆς στὴν ἑλληνικὴ μουσικὴ καὶ τὴν ἀνάδειξή τῆς στὴν ψηφιακὴ τεχνολογία, συγκοινωνοῦντα δοχεῖα εἶναι τὰ δύο.
- Ἡ μεγάλη μας ἐλπίδα, ἢ ἀπαξίωση τῆς ἐπισήμου ιδεολογίας. Ἄλλωστε, δὲν εἶναι τὸ κράτος σὲ ἐμᾶς, ὁ συνεκτικὸς μας κρίκος...

Χρῆστος Ζ. Καρανίκας,
Καλαμάκι, Καισαριανή,
Αὐγουστος, 2018